

יוני 2022

יציאה בשאלה בפרספקטיבה של עשרים שנה:

ההשפעות המתמשכות של היפרדות מהחברה החרדית

ברוך ולן (א), אביחי מרציאנו (ב) ותמר טרוזמן (ג)

(א) מכון גרטנר לחקר אפידמיולוגיה ומדיניות בריאות. המרכז הרפואי שיבא. רמת גן, ישראל

(ב) ארגון "יוצאים לשינוי". רח' כ"ח 5, ירושלים, ישראל

(ג) החוג להפרעות בתקשורת. אוניברסיטת חיפה, חיפה, ישראל

תוכן העניינים

03.....	תקציר מנהלים
11.....	השלכות והמלצות
13.....	הדוח המלא
13.....	תקציר
14.....	רקע
17.....	שיטות
19.....	ממצאים
38.....	דיון
43.....	מסקנות
46.....	רשימת ספרות
51.....	תודות

תקציר מנהלים

רקע

במחקר זה, יישמנו את התיאוריה של פרספקטיבת מהלך החיים (life-course perspective), כדי לבדוק את ההשפעות המתמשכות של היפרדות מקבוצה דתית מסוגרת ותובענית. התמקדנו בנרטיבים של אנשים שבחרו לעזוב את העולם החרדי, ובחנו כיצד עיצבה החלטה זו את חייהם והשפיעה על גיבוש הזהות שלהם.

קהילות חרדיות, בהיותן "חברות מובלעת", משמרות תרבות דתית מסוגרת ותובענית, שמטילה "עלויות גבוהות" על חבריה. בכך הן דומות לקבוצות דתיות סגורות אחרות, כגון המורמונים, ההאמיש, עדי יהוה והסיקים. קהילות מסוג זה מתאפיינות במספר מבנים חברתיים משותפים, שמהווים מחסומים ניכרים בפני היפרדות.

היפרדות מהזרם האורתודוקסי מתרחשת היום במספר קהילות חרדיות בעולם, כולל בארה"ב, קנדה, בריטניה, אוסטרליה וצרפת. בישראל, אלפי צעירים עוזבים מדי שנה את הקהילה החרדית, והתופעה הולכת וצוברת תאוצה. המחקרים המצטברים שבוחנים את הסיבות השונות לעזיבת הקהילה החרדית, מורים על כך כי 'יציאה' היא תופעה מורכבת ורב-פנים. היא יכולה להתפתח כמעשה של כפירה, כהגירה פנימית בתוך המדינה, כשחרור מקבוצה שפועלת בדרכי כפייה, או כחיפוש אחר זהות שונה.

הסיבות לעזיבת הקהילה החרדית מורכבות ומגוונות, אך נראה שהמכנה המשותף של כל תהליכי 'היציאה' קשור לעוצמת הרצון 'לצאת'. הסימן הבולט ביותר לרצונם החזק של 'היוצאים' לעזוב את חברת המקור שלהם, הוא נכונותם לשלם את המחיר הגבוה שכרוך בעזיבה. אחרי העזיבה, נאלצים 'היוצאים' להתמודד עם ניכור והחרמה מצד חלק מבני משפחתם וחברי קהילתם. מעבר לכך, 'היוצאים' חווים לעיתים קרובות לחץ כלכלי, שמוחרף כתוצאה מהעדר השכלה חילונית פורמלית, מה שמקשה עליהם למצוא תעסוקה מחוץ לקהילה. קשיים אלו מיתרגמים בקלות לכדי פגיעות חברתית, שמשפיעה בסופו של דבר על רווחתם של 'היוצאים' ועל מערכות היחסים שלהם עם אחרים.

במחקר הנוכחי אנו מתמקדים בסיפורי החיים של ישראלים בסוף שנות ה-30 ובתחילת שנות ה-40 לחייהם, שעזבו את הקהילה החרדית בשנות ה-20 שלהם. במחקר זה אנו טוענים כי פעולת ההיפרדות מהחברה החרדית הייתה נקודת מפנה מרכזית בחייהם של העוזבים, - ומראים כיצד היא משפיעה על תפיסות, עמדות והתנהגויות בשלבי חיים מוקדמים ומאוחרים. בהמשך, אנו משתמשים בגישת פרספקטיבת מהלך החיים, כדי לנתח את תוצאות ההיפרדות בשלבי החיים השונים, ובוחנים החלטות הקשורות לאינטראקציות גם עם חברת המקור וגם עם החברה הקולטת. ניתוח זה מביא אותנו להגדיר שלושה מסלולי חיים המתמקדים: א) בהיטמעות בחברה הישראלית, ב) בחיפוש אחר ייחוד ומובחנות, ו-ג) בגישור והסתגלות דו-תרבותית.

מטרות המחקר

מחקרי היציאה בשאלה שנערכו עד היום, התמקדו במניעים ליציאה, בחוויית היציאה עצמה ובקשיי ההתמודדות בשנים הראשונות שלאחר היציאה. במחקר זה רצינו להרחיק את המבט ולבחון את היציאה בשאלה כפי שהיא נראית בפרספקטיבה של 20 שנה אחרי היציאה.

לצורך כך, בחנו את סיפור חייהם של גברים ונשים בני 40 שיצאו בשאלה לפני 20 שנה, בניסיון להבין את ההשפעות ארוכות הטווח של היציאה על הדרך שבה התגלגלו חייהם, על הדרך שבה התפתחו תפיסות החיים שלהם ועל עיצוב הזהות שלהם במהלך השנים.

תקוותנו הייתה שהמבט הרטרוספקטיבי של יוצאים ותיקים על החיים שלהם עצמם, יביא להבנה עמוקה יותר של הצרכים של יוצאים צעירים בתקופות הקריטיות של חייהם, ויוליד כלים אופרטיביים לתמיכה ולהדרכה.

שיטות

מדגם המחקר: מדגם המחקר כלל 9 גברים ו-7 נשים. הגיל הממוצע של המשתתפים בקבוצת המחקר היה 39.2 ± 3.1 , והגיל המדווח בשלב ה"יציאה" היה 18.1 ± 2.6 שנים. הזמן הממוצע שחלף בין זמן ה"יציאה" לזמן הריאיון, היה 21.2 ± 2.9 שנים. המדגם כלל משתתפים שגדלו במשפחות המייצגות את כל המגזרים המרכזיים בחברה החרדית, כלומר קהילות חסידיות, ליטאיות וספרדיות.

ריאיונות: הריאיונות נערכו במהלך המחצית הראשונה של שנת 2020. שני הריאיונות הראשונים התקיימו פנים מול פנים, וכל השאר באמצעות אפליקציית ה"זום". המרוויינים נתבקשו להשיב לשתי שאלות פתוחות: "מה הייתה ההשפעה המצטברת של 'היציאה' על חיךך?" ו-"כיצד השפיעה 'היציאה' על השלבים השונים במהלך חיךך?". המוטיבים המרכזיים בריאיונות המתומללים, זוהו באמצעות ניתוח תוכן, שהסתמך על גישה פנומנולוגית-פרשנית.

ממצאים - פרק א': ההשפעה המצטברת של היציאה בשאלה על היוצאים

בחלק הראשון של הריאיונות, נבדקה ההשפעה הכוללת של היציאה בשאלה על היוצאים. ניתוח מקיף של הריאיונות מורה שניתן לסווג את ההשפעות האלו באופן הבא: (1) השפעות על עיצוב האישיות; (2) השפעות על פרספקטיבות ונקודות מבט; ו- (3) השפעות על דפוסי התנהגות - קונפורמיות לעומת התבדלות.

השפעות היציאה בשאלה על עיצוב האישיות

המשתתפים תיארו במהלך הריאיונות, שורה של תכונות אופי שמאפיינות, לדעתם, יוצאים בשאלה.

כושר עמידה וחוסן: השנים הראשונות שמיד לאחר 'היציאה', מציבות אתגרים כבדי משקל. היוצאים צריכים למצוא מקורות הכנסה ודיור, ולהתמודד עם סכנות, כמו חשיפה לסמים ולפגיעה מינית. עמידה באתגרים אלו מצריכה כושר הישרדות וחוסן.

אומץ ופעלנות: אומץ הוא מרכיב מפתח בתהליך 'היציאה'. צריך להיות בעל אומץ, על מנת להחליט לעזוב סביבה מוכרת, להיחשף בפני חברים ומשפחה כבעל זהות שונה, לצאת לדרך חיים חדשה ולהתמודד עם האתגרים בחברה החדשה.

נחישות והתמדה: התמדה ודבקות במטרה מהוות מרכיב מרכזי בחיי היוצאים. בחלק מהמקרים,

המוטיבציה להצליח מעוגנת ברצון של היוצא להוכיח לעצמו ולאחרים שמסע ההפרדות התובעני שלו לא נעשה לשווא.

עצמאות: חייהם של היוצאים. עלולים להיות מסע של בדידות. מצב זה מאלץ אותם להיות עצמאיים ולקחת אחריות על חייהם. כל זה כרוך בקושי משמעותי, אך מלווה בתחושה של הגשמה עצמית וסיפוק.

לסיכום, חוסן, אומץ, פעלתנות, הסתמכות עצמית, וכן גם נחישות, תוארו כולם כמאפיינים נפוצים בקרב 'היוצאים'. ניתן להניח שמאפייני אישיות אלו היו מוטבעים בהם מלכתחילה, והם אלו שהניעו אותם לצאת בשאלה. יחד עם זאת, נראה שחוויות החיים המצטברות של היוצאים. ותורמות אף הן לעיצוב מרכיבים אלו באישיות שלהם.

השפעות היציאה בשאלה על פרספקטיבות ונקודות מבט

תהליך ההפרדות מהחברה החרדית משפיע במידה ניכרת על דעותיהם של היוצאים. ועל התובנות שלהם. שלושה מוטיבים חוזרים זהו בשיח של המרואיינים: א) רכישת עמדות סובלניות יותר כלפי אחרים; ב) אימוץ פרספקטיבה ביקורתית וחקרנית יותר כלפי הסביבה; ו-ג) פיתוח גישה גמישה לדתיות.

סובלנות וקבלה: חוויות 'היציאה' גורמות ליוצאים. ות להבין טוב יותר מורכבות של מצבים שונים ולקבל את נקודת המבט של הזולת. התמונה המצטיירת היא שהחיים בין שתי תרבויות מחדדים אצל היוצאים. ות תפיסות רב-תרבותיות, ומסמנות אותם בפוטנציה כגורם ליברלי וממתן בחברה הישראלית.

ספקנות וביקורתיות: ספקנות וחשיבה ביקורתית ממלאות תפקיד משמעותי בחייהם של חלק מהיוצאים. ות. ניתן לקשר זאת למסורת הלימוד התלמודי שמבוססת על חקירה ובדיקה (למרות הציפייה כי גישה זו תשפיע רק על תלמידים גברים, נראה כי היא חודרת גם לחייהן של הנשים). נוסף על כך, נראה כי ביקורת ספקנית מהווה מרכיב מובנה של תהליך 'היציאה' עצמו, משום שהפרדות היא ביסודה פעולה של הטלת ספק והתלבטות. נטייה לספקנות יכולה לפגוע בהתאקלמות של היוצאים. ות בחברה הכללית ולהוביל אצלם לביטויים של מרדנות והתרסה, אך יש לה גם השלכות חיוביות: דחיית נורמות מקובלות יכולה לחזק יצירתיות ולהוביל לפתרונות חדשניים.

דתיות סתגלתנית: כל המרואיינים במחקר זה, פרט לשלושה מהם, טענו שהם עדיין תופסים את עצמם כמאמינים. בכך הם ערערו על תפיסה רווחת, שלפיה, הפרדות מהקהילה החרדית היא הפרדות מהדת. משתתפים רבים ניתקו בין האמונה באלוהים לבין שמירה על פרקטיקות דתיות מקובלות. היו כאלו שהדגישו את המאפיינים האמוניים, והפחיתו בחשיבות קיום המצוות. אחרים ייחסו חשיבות למסורות ופולחנים כמרכיבים שמחברים אותם הן לעבר שלהם והן ליהדות שלהם.

האינטראקציה של העוזבים עם הדת מסתמנת כתהליך דינמי. חמישה מהמרואיינים ציינו כי 'הגילוי מחדש' של הדת התרחש בשלבים המאוחרים של מסלול ההפרדות שלהם - היחס לדת מושפע מהשנים החולפות, והוא גמיש ונזיל. כל זה משקף יחס משוחרר כלפי דתיות, שמאפיין חלקים ניכרים מהחברה הישראלית, ומוגדר לאחרונה כ'דתיות רצף'.

לסיכום, ההפרדות מהעולם החרדי תורמת להגברת הסובלנות של 'היוצאים' כלפי האחר, תורמת לגיבוש תפיסה ספקנית כלפי מוסכמות מקובלות, ומחזקת את הגמישות המחשבתית בהתייחסות

לדת ולדתיות. מבחינות אלו, 'היוצאים' מתארים את עצמם כבעלי זהות רב-תרבותית, ומבטאים רלטיביזם, ספקנות וסובייקטיביות, שכולם קשורים לחשיבה פוסט-מודרנית.

השפעות היציאה בשאלה על דפוסי התנהגות - קונפורמיות לעומת התבדלות

ככלל, ניתן לחלק את ההשפעות של היציאה על התנהגותם של היוצאים. שני דפוסים עיקריים: (א) התנהגויות שקשורות לאימוץ סגנון החיים והנורמות של האוכלוסייה הכללית בישראל; (ב) התנהגויות שמנציחות את הגישה המרדנית והלא-קונפורמית.

היטמעות וקונפורמיות: את סיפור החיים של שבעה מבין המרווינים ניתן לאפיין כחיפוש מכאון אחר קונפורמיות. כל שבעת 'הקונפורמיסטים' התאמצו להתאקלם בחברה הישראלית ולסגור פערים בהשכלה, בתעסוקה ובמצב הכלכלי. מהלכי החיים של שבעת 'הקונפורמיסטים' נראים דומים: כולם גברים, כולם התגייסו לצה"ל, כולם רכשו השכלה גבוהה. לכל שבעת 'הקונפורמיסטים' יש קריירה "מכובדת" וביטחון כלכלי. הם בעלי משפחות, והם גרים בקהילות שמזוהות עם קבוצת האוכלוסייה החילונית במעמד בינוני-גבוה. הם נישאו בערך בגיל 30, והולידו 2-4 ילדים.

אי-קונפורמיות וחיפוש: את מהלך החיים של ארבעה מבין המרווינים ניתן לתאר כחיפוש תמידי וכבריחה מתמשכת מקונפורמיות. חייהם של 'המחפשים' נראים לעיתים כרכבת הרים של ניסויים ותהיות: הם מחליפים באופן תדיר עיסוקים, מקומות מגורים ובני זוג. התנהגות זו יכולה לנבוע מנטייה אינהרנטית לבחון, לחקור ולהטיל ספק, אבל היא גם יכולה להתקבע כנטייה שנרכשת במהלך היציאה.

אנשי הביניים: מהלכי החיים של חלק מהמרווינים נעו בין קונפורמיות לאי-קונפורמיות. אנשי הביניים משלבים בחייהם תקופות ארוכות של חיפוש ותקופות של רגיעה והסתגלות.

ממצאים-פרק ב': השפעת היציאה בשאלה על מהלכי החיים של היוצאים

בחלק השני של הריאיונות נבדקה ההשפעה הספציפית של היציאה על שלבים שונים בחייהם של היוצאים. נבדקה ההשפעה בשלבים הבאים: (1) החיים בשנים הראשונות אחרי היציאה, (2) השירות הצבאי, (3) הלימודים הגבוהים, (4) פיתוח קריירה מקצועית ו- (5) גידול ילדים.

השנים הראשונות - מנגנוני התמודדות

במהלך השנים הראשונות שלאחר היציאה, מתמודדים היוצאים עם קשיים משמעותיים הן ברמה הפרקטית/חומרית והן ברמה הנפשית. המרווינים תיארו מנגנונים שונים להתמודדות עם קשיים אלו:

ארגון ותכנון: אחד ממנגנוני העזר היעילים ביותר ליוצאים הוא דבקות בתכנון וארגון. מרווינים 'מתוכננים' תיארו התארגנות ממוקדת לקראת היציאה הפורמלית, התארגנות שכללה הכנה מוקדמת של התשתית הפיזית והתודעתית. גם בהמשך, התברר שיכולות ארגוניות טובות היו קריטיות בהתמודדות עם איתור מקומות מגורים ומקורות הכנסה ועם סגירת פערי חינוך.

גיבוש פרספקטיבה ותיאום ציפיות: מספר מרואיינים סיפרו כי כבר בתחילת הדרך הם הצליחו לגבש תפיסה ריאלית של תהליך היציאה. תפיסה זו אפשרה להם פרספקטיבה רחבה יותר על הקשיים שהם חווים בהווה, והתבוננות אופטימית על המשך הדרך. מהלכים אלו נסמכו על הימנעות משקיעה ברחמים עצמיים, על התמקדות בחשיבותה של המטרה הסופית ועל הבנה שהדרך אליה ארוכה.

בניית מעגל חברתי: ההתמודדות עם אובדן העורף החברתי של המשפחה ושל החברים, מצריכה בניית עורף חברתי חדש. חלק ניכר מהמרואיינים חתרו לכיוון זה בשלבים המוקדמים של היציאה. הם הצליחו להקיף את עצמם במעגל חברים. בחלק מהמקרים, זו הייתה חברות אד-הוק, אך ברוב המקרים, החברות התבססה על 'שותפים טבעיים' שנאספו במהלך השירות הצבאי והלימודים.

גיוס עזרה: רבים מהמרואיינים פיתחו כישרון לזהות אנשי חסד [שומרונים טובים] בתוך החברה הכללית ולגייס את עזרתם. אנשי החסד בהם נעזרו המרואיינים, כללו מורים במכללה, ממונים בעבודה ומפקדים בצבא.

משפחות מאמצות: שישה מבין המשתתפים זכו לעזרה מצד משפחות מאמצות. המשפחות המאמצות הציעו ליוצאים.ות בית זמני. הם סיפקו להם מקום לבוא אליו לסופשבוע מנחם. בחלק מהמקרים, האינטראקציה עם המשפחה המאמצת הייתה אפילו מעבר לתמיכה מעשית, והמשפחה שימשה עבור היוצאים שער לעולם החילוני.

לסיכום, השנים הראשונות מהוות תקופה מכוננת בחיים של 'היוצאים'. אלו הן השנים הקשות ביותר, אך בו בזמן, הן מאפשרות ל'יוצאים' לבנות את מערכי ההתמודדות שילוו אותם בהמשך.

השירות הצבאי

כל תשעת הגברים שהשתתפו במחקר זה, התגייסו לצה"ל, ושמונה מהם סיימו שירות מלא. הם שירתו ביחידות קרביות. מתוך שבע הנשים שהשתתפו במחקר, שתיים שירתו בצה"ל - אחת כלוחמת ואחת כמדריכת כושר. המרואיינים עשו את מירב המאמצים מצידם להשתלב בהצלחה בצבא. הם היו מודעים לתפקידו הייחודי של הצבא בחברה הישראלית כמוסד מאחד, להון הסימבולי שהשירות מקנה ולפוטנציאל של השירות כשער כניסה לחברה הכללית.

השירות הצבאי כמנגנון להשתלבות בחברה הישראלית: המרואיינים דיווחו על כך שהשירות הצבאי נתן להם הזדמנות לפגוש אנשים המייצגים מגוון רחב מהחברה הישראלית. הם פגשו חיילים מרקע ספרדי ואשכנזי, ממשפחות אמידות יותר ופחות, חילונים ודתיים שאינם חרדים. מפגשים אלו עם ה'אחר', למעשה אפשרו ליוצאים את השלמת תהליך היציאה, שכן הם הנגישו להם את קבוצות ההתייחסות החדשות. השירות הצבאי גם אפשר להם לרכוש חברים ולבסס עורף חברתי חדש שאינו נשען על העבר. תקופת השירות מהווה במידה מסוימת חממה שבה מתרגלים היוצאים את פרקטיקות החיים בחברה הכללית.

הצבא כבית אלטרנטיבי: עבור חלק מהמרואיינים, סיפק הצבא בית ומסגרת לאחר שהם עקרו את עצמם מסביבתם הטבעית והפכו לנטולי עוגן חברתי ומעטפת תומכת. היו שראו את הצבא כמקום 'ללכת אליו' אחרי היציאה וכמקום שמרכך את קשיי היציאה. מרכיב נוסף בתפקידו של הצבא כתחליף משפחה, היה סיפוק מנגנוני תמיכה כלכלית בתחילת הדרך. המנגנונים הצה"ליים לתמיכה בחיילים בודדים דלי אמצעים יכלו לתת מענה לקשיים כלכליים. נוסף על כך, עצם השירות הצבאי אפשר מימון לימודים לאחר השירות, בעזרת מלגות ייעודיות לחיילים משוחררים.

מסלולי קצונה: רק אחד מבין 11 המרואיינים שהתגייסו, הפך לקצין במהלך שירותו הצבאי. נתון זה די מתמיה לנוכח המוטיבציה הגבוהה של המתגייסים.ות, לנוכח כישוריהם האישיים הגבוהים, ולנוכח העובדה שרבים מהם בחרו במסלולי ניהול ושליטה מובהקים בחיים האזרחיים. במספר מקרים, מסלול הקצונה לא מומש, בשל מכשולים שקשורים לרקע החרדי (פערי קב"א או בגלל העדר תמיכה משפחתית). כמו כן, חלק מהמרואיינים בחרו מראש לא להתמודד עם מסלול הקצונה. היו שהסבירו זאת ברצון לצאת מהר לחיים האזרחיים ולחוות את החיים האמיתיים. הסבר אחר היה קשור לרתיעה ממסגרות צבאיות נוקשות.

שירות בנות: בשונה מהיוצאים הגברים, שעבורם השירות הצבאי הוא תהליך קונפורמיסטי מעיקרו, שתי הבנות שהתגייסו, פעלו במידה מסוימת בניגוד למצופה מהן. שתיהן היו צריכות להיאבק כדי להתגייס, ואחת עשתה מאמץ מיוחד להתקבל ליחידה קרבית. כך, בניגוד לגברים, התגייסותן של שתי המשתתפות ביטאה ייחודיות ולא קונפורמיות.

רכישת השכלה גבוהה

השכלה גבוהה מהווה אמצעי אפקטיבי להשתלבות בחברה הכללית. 'יוצאים.ות' חסרי גב כלכלי וחסרי תמיכה חברתית יכולים לסמוך על כישוריהם האישיים כדי להתקדם באמצעות הישגים אקדמיים. רוב המשתתפים במחקר (14 מתוך 16) זיהו את הפוטנציאל הזה, והשקיעו אנרגיה וזמן ברכישת השכלה גבוהה. תשעה מבין המרואיינים למדו לתואר ראשון במכללות. חמישה מבין המרואיינים רכשו את התואר הראשון באחת האוניברסיטאות המוכרות בארץ. שישה משתתפים המשיכו ללימודי תואר שני, ואחד מתוכם אף המשיך לתואר שלישי.

שני מנגנונים מנוגדים השפיעו על מסלולי הלימודים הגבוהים של היוצאים.ות: חסמים מבניים שהפריעו להצלחה בלימודים, וזרזים תרבותיים ואישיים שעזרו לעמוד ביעדי הלימודים.

חסמים מבניים: החסמים העיקריים ברכישת השכלה גבוהה נובעים מכשלים מערכתיים, שמביאים לכך שמסלול לימודי הליבה נמנע ממרבית בוגרי הישיבות. כצעד ראשון, חייבים היוצאים.ות להשלים את כל הפערים הללו. תהליכים אלו כוללים לימודים להשלמת בגרויות, לימודים לקראת בחינות פסיכומטריות ולימודים במכינות קדם-אקדמיות. המרואיינים תיארו בהרחבה את התהליכים הללו שנכפו עליהם, בגיל מתקדם יחסית, ובתקופה שבה הם נדרשו להתמודד עם קשיי קיום ועם מכלול הבעיות האחרות שמלוות את היציאה בשאלה.

זרזים תרבותיים: מתוך הריאיונות עולה שהיוצאים.ות יכולים לרתום את ההון התרבותי ואת היכולות שנצברו אצלם בזמן ההתבגרות בקהילה החרדית, למשימות רכישת השכלה במסגרות הכלליות. הזרזים המגזריים הללו פועלים בכמה מישורים: היחס החיובי ללמדנות שמושרש בתרבות החרדית (בעיקר הליטאית), הפמיליאריות של בוגרי החינוך החרדי עם סביבת הלימודים ככזאת, וכישורי למידה ספציפיים שנרכשו בישיבות.

זרזים אישיים: נוסף על ההון התרבותי שמביאים איתם יוצאי העולם החרדי, הם מצוידים גם ב'הון אישי', שנשען על דרך החיים שבה בחרו. מאפיינים אישיים, כמו שאפתנות, דבקות במטרה, תושייה ופעלתנות, מאפשרים ל'יוצאים' לממש את שאיפותיהם האקדמיות ולהצליח.

לסיכום, הלימודים הגבוהים מהווים את המנגנון הנוח ביותר ל'יוצאים' בחתירתם להשלמת תהליך 'היציאה'. הלימודים הגבוהים מאפשרים להם להשתמש ביתרון היחסי שלהם להשתלבות בחברה הכללית, ואף מאפשרים להם את קפיצת המדרגה להתחברות לקבוצות החברתיות הנחשקות יותר.

פיתוח קריירה מקצועית

מרבית משתתפי המחקר פיתחו קריירה משמעותית במהלך השנים: אחת עוסקת בתחום החוק הפלילי, אחד באווירונאוטיקה, שניים בפנינסים ושלושה ביעוץ וסיוע. מעניין לציין ששישה מהמרוויינים עוסקים במקצועות הקשורים בדרך זו או אחרת לניהול וארגון - מעמידה בראש ארגונים ציבוריים ופרטיים ועד לעבודה כמנהלי מכירות וכמארגני אירועים.

השיקולים בבחירת קריירה בקרב היוצאים, כוללים מאפיינים אוניברסליים, כמו חיפוש ביטחון כלכלי, הגשמה עצמית וסיפוק, אך גם מאפיין ייחודי, שהוא הרצון להוכיח הן לחברה החרדית והן לחברה המארכת ש"הצלחתי בחיים". נוסף על כך, הניהול בפועל של הקריירה המקצועית נושא לעיתים את החותם הייחודי של ה"ציאה": חיפוש אחר עצמאות, התנהלות המבוססת על ספקנות, והתנגשות עם מערכות ממסדיות.

זוגיות ונישואים

עשרה מתוך שישה-עשר מהמשתתפים היו נשואים בזמן הריאיון, שלושה היו גרושים, ושלושה מעולם לא נישאו. החלטותיהם של רבים מהמשתתפים לגבי הנישואים אינן קשורות בהכרח לתהליך ה"ציאה" בשאלה, ונראה שהן מתכתבות עם מגמות עכשוויות בחברות מערביות.

המכשולים בדרך: מרבית המרוויינים ציינו שהדרך שלהם ליצירת זוגיות משמעותית ונישואים הייתה רצופה במכשולים. הם תלו זאת בחינוך המיני השמרני בחברה החרדית ובהפרדה הבין-מגדרית הנוקשה, שמביאים לתפיסות מקובעות של מיניות וזוגיות. למרות כל זאת, הצליחו מרבית המרוויינים להתגבר על החסמים הללו ולמצוא את האיזון הנכון בזוגיות.

הנישואין כמנגנון נורמליזציה: בחלק מהמקרים, ה"ציאה" השפיעה על בחירת בני הזוג. פרקי החיים הלא יציבים והלא מאוזנים לאחר ה"ציאה" גורמים ליוצאים לחפש בן זוג שיביא עימו שלווה ויציבות לחייהם. מרוויינים אלו תיארו את בני זוגם כאנשים סולידיים, מהימנים ויציבים.

הנישואים כמנגנון השתלבות בחברה הכללית: שמונה מתוך עשרת המרוויינים הנישואים בחרו בבני זוג חילוניים המזוהים עם הקבוצות ההגמוניות בישראל. חלק מהמרוויינים בחרו לתאר את בן הזוג האידיאלי כ"הישראלי הקלאסי החילוני, מלח הארץ", וראו בנישואים מסלול להתקדמות חברתית.

הקמת משפחה כגשר להורים החרדיים: הנישואים יכולים להיתפס במידה רבה כמנגנון נוסף של השתלבות בחברה החדשה. עם זאת, בכמה מקרים, שימשו הנישואים גם כזרז לתיקון היחסים בין היוצאים. לבין הוריהם ומשפחותיהם החרדיות. הקמת משפחה יכולה להיות נקודת מפגש בין הנורמות של החברה החרדית לבין אלו של החברה הישראלית הכללית. היא מאפשרת השלמה ופיסוק, וגם מהווה אישור להשתייכות לשתי החברות, הן הכללית והן החרדית.

גידול ילדים

שלושה-עשר ממשתתפי מחקר זה הם הורים לילדים, ונושאים באחריות לגידולם וחינוכם. אחריות זו עוררה אצלם מחשבות על ילדותם בקהילה החרדית, ועל חוויותיהם כמי שדחו את דרך החיים של הוריהם.

מהי הורות טובה: המרואיינים התלבטו לגבי הדרך הנכונה לגדל את ילדיהם, והפגינו שתי עמדות מקבילות. היו מרואיינים שהאמינו שילדות טובה צריכה להיות שונה לחלוטין מזו שהייתה להם: הענקת תשומת לב מלאה לילדים, הענקת חינוך רחב ושלל חוויות חיוביות: ואילו הגישה השנייה של המרואיינים לגידול ילדים הייתה לנסות לזהות את המעלות של החינוך החרדי ולשלב אותן בחינוך הילדים.

התמודדות עם סטייה מהדרך ההורית: חלק מהמשתתפים שאלו את עצמם איך יגיבו אם יום אחד ילדיהם יחליטו למרוד. כמה משתתפים קישרו בין ילדים שחוזרים בתשובה לבין ילדים להטייבים, וניסו לצפות את תגובתם לשני המצבים הללו. היו הורים שחשבו שהם ישלימו עם כל החלטה של ילדיהם, כאשר גם חזרה בתשובה נתפסה כהחלטה לגיטימית. לעומת זאת, הורים אחרים הביעו סובלנות כלפי הומוסקסואליות, אך לא כלפי חזרה בתשובה.

לסיכום, נראה כי הולדת ילדים משמשת במידה מסוימת הזדמנות לסגירת מעגל עבור מבוגרים שיצאו בשאלה. המחשבות על האינטראקציות שלהם עם ילדיהם מאפשרות להם להעריך מחדש את חוויות החיים שלהם ולתעל את ניסיון החיים שלהם להורות נכונה.

השלכות והמלצות

קונפורמיות מול אי-קונפורמיות: מרבית המשתתפים במחקר זה השתלבו היטב במהלך השנים בחברה הכללית. ניתן לראות את סיפור חייהם כסיפור הצלחה, כפי שזו נמדדת על פי הנורמות הישראליות המקובלות: היוצאים. ות הללו רכשו השכלה גבוהה, השתלבו היטב בשוק התעסוקה, הגיעו לחוסן כלכלי והקימו משפחות. אין ספק שזאת התפתחות מבורכת, אך אסור להפוך אותה לחזות הכול (אי עמידה ביעדים הללו אינה כישלון).

במקביל, הציף המחקר את תופעת היוצאים. ות הלא קונפורמיים, שמסלול חייהם מתאפיין בתהליך מתמשך של התלבטות וחיפוש דרך. יש להכיר בעובדה שמידה כזו או אחרת של "אחרות" מוטמעת ביוצאים, ולקבל את אלו שלא משתלבים. יותר מכול, חשוב לשדר ליוצאים. ות שיש דרכים שונות להגשמה עצמית ושכל דרך היא לגיטימית.

מאבק השנים הראשונות: למרות שעברו עשרים שנה מאז היציאה, הקשיים שמאפיינים את השנים הראשונות ליציאה, נחרטו עמוק בתודעתם של משתתפי המחקר. שנים אלו מסומנות על ידי המשתתפים כשנים קריטיות לעיצוב העתיד. הן מתאפיינות בנקודות משבר מסוכנות שעלולות להכריע את היוצאים. ות החדשים, אך גם מולידות את נקודות החוזה שמאפשרות את המשך הדרך. ההתייחסות האינטנסיבית של המשתתפים לתקופה זו עולה בקנה אחד עם הדגש ששמות העמותות השונות על התמיכה ביוצאים. ות בשנים הראשונות ליציאה.

יש חשיבות רבה לנרטיב של היוצאים. ות הוותיקים, המגדיר את השנים הראשונות כקשות מאוד, אך מדגיש גם שמדובר בשלב מעבר שמוביל לאופק טוב יותר. מומלץ לתווך נרטיב זה ליוצאים. ות החדשים ואפילו ליצור מנגנונים אופרטיביים לצורך כך (אולי קבוצות שיח של טירונים וותיקים).

קשר למשפחה החרדית: מרבית המשתתפים במחקר מקיימים קשר יציב עם המשפחות החרדיות שלהם. לעיתים הקשר חם והדוק, ולעיתים קורקטי. לעיתים מדובר על קשר שמעולם לא נותק, ולעיתים מדובר בקשר שהתייצב במהלך השנים. התמונה המצטיירת שונה מהותית מהתיאור הפופוליסטי של דחייה על ידי ההורים ושל נתק עמוק.

נראה שהקשרים הטובים עם ההורים תורמים רבות לרווחה הנפשית של היוצאים. ות. לכן מומלץ לתמוך בקשרים אלה, ואף לבדוק מנגנונים אקטיביים של גישור במידת הצורך. בכל מקרה, יש לשרש את נרטיב הנתק ה"מתקרבן", שמטופח - על ידי התקשורת, ולעיתים גם על ידי הגורמים המטפלים שמנסים לעורר סימפטיה ותמיכה ביוצאים.

השירות הצבאי: הריאיונות עם היוצאים. ות מדגישים את החשיבות של השירות הצבאי לתהליכי ההשתלבות בחברה הישראלית. הממצאים מעניקים יתר תוקף לעיסוק הרב של עמותות התמיכה בנושאים הקשורים לשירות הצבאי, הן ברמת התמיכה האישית בזמן השירות, והן בהתנהלות מול שלטונות הצבא.

עם זאת, כדאי לשים לב לכמה פערים אפשריים:

- האם קיימת תקרת זכוכית להתקדמות היוצאים. ות במסלול הצבאי.
- האם קיימת הדרה של יוצאים. ות אל מחוץ למסלולים טכנולוגיים נחשקים.
- מה המשמעות של פער בשירות הבנות. האם נמנע מהן משאב משמעותי? האם ניתן לייצר תחליפי שירות לבנות שהשירות נמנע מהן מסיבות אובייקטיביות?

עורף חברתי והשתייכות: הצורך ביצירת עורף חברתי חדש הוא פועל יוצא טבעי של תהליך היציאה. מרבית משתתפי המחקר הצליחו לגייס מנגנוני תמיכה מגוונים, ובנו לעצמם קבוצות חברתיות חדשות. עם זאת, מסתמן שהיוצאים לא הסתמכו על מעגלים של יוצאים בשאלה אחרים בבניית קבוצות אלו. בהקשר זה, יש גם לציין את התופעה, שיוצאים ומדירים יוצאים. אחרים בתהליך בחירת בני זוג לחיים.

ממצאים ראשוניים אלו מצריכים בירור יסודי יותר. נשאלת השאלה: האם הדבר נובע מגורמים מבניים או מסיבות מהותיות? האם ארגוני התמיכה שהיו בתחילת דרכם לפני 20 שנה, לא השכילו ליצור מנגנוני חיברות מתאימים, או שהיוצאים נמנעים במודע מהתרועעות עם יוצאים אחרים.

לימודים גבוהים: כל משתתפי המחקר חזרו והדגישו את המקום המרכזי של הלימודים הגבוהים בקידום של יוצאים. הלימודים מאפשרים להם להשתלב במגזר המשכיל בחברה הישראלית, ופותחים להם שער להשתלבות טובה בשוק העבודה. המשתתפים ציינו את הקושי הרב הכרוך בהתגברות על חסמים מבניים משמעותיים הקשורים לפערים בלימודי ליבה, אבל בו בזמן, הם גם הדגישו את העובדה, שהזירה האקדמית מאפשרת ליוצאים. ולבטא את היתרון היחסי שלהם כחניכי 'חברת הלומדים' החרדית.

כל הדברים הללו מהווים חיזוק למדיניות העמותות המלוות בנושא לימודים: השלמת פערים, ניתוב למוסדות לימוד וקידום ההכרה בחשיבות הלימודים. יחד עם זאת, כדאי לבדוק אם אין הסללה סלקטיבית של יוצאים לתחומים שמזוהים כ"מקצועות של דתיים" (טיפול, סיעוד והוראה לנשים, ומשפטים, ניהול ופיננסים לגברים), תוך ויתור על מקצועות טכנולוגיים.

משפחה וזוגיות: סיפורי החיים של היוצאים הוותיקים אינם מלמדים על קשיים מיוחדים בהקמת משפחה ובגידול ילדים. זאת למרות שנקודת ההתחלה שלהם הייתה לעיתים מאתגרת, בשל פערים בחינוך למיניות ולזוגיות.

יש לציין ששני נושאים חשובים שלא נבחנו במחקר זה, ראויים לתשומת לב נפרדת. נושאים אלו קשורים למצוקות בתחום המיני בקרב יוצאים. ולפני ואחרי היציאה, ולהתמודדות עם ניכור הורי אצל יוצאים. שנופרדו מבני זוג חרדים במהלך היציאה.

דתיות גמישה: מרבית משתתפי מחקר זה לא הגדירו את עצמם לא כחילונים ולא כדתיים. תחת זאת, הם בחרו להגדיר את הדתיות שלהם כדתיות גמישה. אמנם השנים הראשונות לאחר היציאה מתאפיינות במרד מסוים בדת, אך בשנים מאוחרות יותר, זוהתה חזרה חלקית לדת, תוך בחירה מושכלת של מרכיבים שונים בהתאמה לצרכים ולרצונות.

מומלץ להמשיך לבחון את הדינמיקה של התפתחות הזהות הדתית של היוצאים. כדי לעזור להם להגדיר את מקומם המיוחד על פני הספקטרום הרחב של הדתיות בישראל.

מקומם של היוצאים. וחברה הישראלית הכללית: ההתמקדות ביוצאים. ותיקים שעברו כברת דרך בחייהם, מאירה באור חדש את מקומם ואת תפקידם הפוטנציאלי של עוזבי הקהילה החרדית, בחברה הישראלית הכללית. התעמקות בסיפורי המשתתפים במחקר מציגה אותם כישרואלים בעלי תפיסה חברתית מורכבת והבנה של הרב-תרבותיות הישראלית. ניסיון החיים של היוצאים. ות, תוך המעבר בין שני עולמות, עשוי להכשיר אותם כמתווכים בין הקבוצות השונות החיות כאן, ובכך לתרום לריפוי החברה הישראלית השסועה.

ייתכן שעם חלוף השנים, יהפכו היוצאים. ומכאלו ש'מטופלים' על ידי החברה הישראלית, לכאלו ש'מטופלים' בה. אופציה כזאת נראית כרגע רחוקה מהעין, אך יש יתרונות לשילוב של תפיסה זו בחזון הכללי של העמותות: יוצאים. ות כנושאי הדגל של הרב-תרבותיות הישראלית.

הדו"ח המלא

תקציר

אלפי צעירים ישראלים עוזבים מדי שנה את הקהילות החרדיות, ומצטרפים לחברה הישראלית הכללית. במחקר זה אנו נשענים על הגישה של פרספקטיבת מהלך החיים, כדי לבחון את השפעות המעבר הסוציו-תרבותי הזה על מסלול חייהם של העוזבים. שישה-עשר מרואיינים שעזבו את חברת המקור שלהם לפני כשני עשורים, נתבקשו להתייחס להשפעות של השינוי על חייהם. ניתוח איכותני של הריאיונות מורה כי ההיפרדות מהקהילה ומאורח החיים החרדי היוותה תפנית מרכזית בחייהם של העוזבים, והשפיעה על עיצוב האישיות שלהם, על התפיסות שלהם ועל ההתנהלות שלהם. תהליך היציאה לשינוי חידד אצלם תכונות אופי, כמו עצמאות, אומץ, מוטיבציה ופעלתנות, ובמקביל פיתח אצלם השקפת עולם פלורליסטית ומכילה. מעבר לכך, נראה כי יש להיפרדות השפעות מרחיקות לכת על שלבי חיים ספציפיים, כמו שירות צבאי, השכלה גבוהה, פיתוח קריירה, נישואין והורות.

ניתוח פרשני של הממצאים מלמד על כך שניתן להגדיר את ההשפעות השונות של היציאה לשינוי, על פי האינטראקציות של היוצאים עם חברת המקור ועם חברת היעד. מהלכי החיים של היוצאים בשאלה מתאפיינים בשלושה כיוונים עיקריים: א) ניסיון להיטמעות מרבית בחברה הישראלית, ב) חיפוש אחר דרך חיים ייחודית ושונה ו- ג) מיצוב דו-תרבותי, תוך שילוב בין מאפיינים של החברה החרדית והכללית.

מחקר זה יכול לתרום לעוזבים עצמם ולהעניק להם נקודת מבט טובה יותר על חייהם, אך יש בכוחו גם לתרום להבנה עמוקה יותר של אינטראקציות בין-תרבותיות, משום שהוא מספק דוגמה טובה לתהליכי מעבר בין קבוצות חברתיות שונות שמובחנות על ידי תרבותן ומידת הדתיות שלהן.

רקע

במחקר זה יישמנו את התיאוריה של פרספקטיבת מהלך החיים (life-course perspective), כדי לבדוק את ההשפעות המתמשכות של היפרדות מקבוצה דתית מסוגרת ותובענית. ספציפית, התמקדנו בנרטיבים של אנשים שבחרו לעזוב את העולם החרדי, ובחנו כיצד עיצבה החלטה זו את חייהם והשפיעה על גיבוש הזהות שלהם.

קהילות חרדיות, בהיותן "חברות מובלעת" (Turner, 2007), משמרות תרבות דתית מסוגרת ותובענית, שמטילה "עלויות גבוהות" על חבריה (Finkelman, 2002). בכך הן דומות לקבוצות דתיות סגורות אחרות, כגון המורמונים, ההאמיש, עדי יהוה והסיקים. קהילות מסוג זה מתאפיינות במספר מבנים חברתיים משותפים (Miller, 2016). אלו כוללים: (א) הצבת מחסומים חברתיים, שמטרתם למנוע מחברי קהילה לקיים אינטראקציה עם קבוצות-חוץ אחרות; (ב) הגדרת אקסיומות יסוד הנוגעות לציפיות חברתיות, להתנהלות פומבית (למשל לבוש, אכילה), לתפקידים מגדריים ולהיררכיות משפחתיות; (ג) בניית מנגנונים להחרמה של אנשים שהתנהגותם אינם תואמת את הגבולות והכללים המותרים של הקהילה. כל אלו מהווים מחסומים ניכרים בפני היפרדות (Myers, 2017).

הקהילה החרדית: ההגדרה "חרדי" היא מונח-על, הכולל מספר קהילות שמתאפיינות בשמירה קפדנית על חוקים ומסורות יהודיים (Heilman, 2000). הקהילות החרדיות הגדולות כוללות את הליטאים והחסידים, ובכלל זה, את חב"ד. בישראל, התפתחה קבוצה של חרדים ספרדים שמנסה לייחד את עצמה מהחרדים האשכנזים (Deshen, 2005). הקבוצות השונות בחברה החרדית עשויות להיבדל זו מזו בהיבטי התנהגות מסוימים, אך כולן מפגינות שמירה קפדנית על החוקים והמסורות היהודיים, כמו גם על מבנים סמכותניים (Finkelman, 2002).

סגירות זו נשמרת באמצעות מנהגים וכללים ספציפיים. חרדים חיים לרוב באזורים גיאוגרפיים מוגדרים, ושמים דגש רב על לבושם של גברים ונשים, כדרך לסימון השתייכותם לקהילה. הקהילה החרדית בכללותה אוכפת קודי התנהגות מוגדרים מסוימים, כשהציפייה היא שכל חברי הקהילה יישמעו להם (Belfon, 2019; Deutsch, 2009), ושומרת על שליטה מוחלטת בחבריה, תוך הפגנת רמה גבוהה של פיקוח (Frankenthaler, 2015).

נשים ובנות עלולות להיות מושפעות יותר, מאשר גברים ובנים, מטבעה המגביל של החברה החרדית, שהיא פטריארכאלית מיסודה. הגברים ממלאים את תפקיד ראשי הקהילה הרוחניים וראשי המשפחה, ואילו הנשים ממלאות את התפקיד של טיפול בילדים ובבית, ונוסף על כך, הן נושאות לעיתים קרובות גם בעול הפרנסה (Shai, 2002). ההתייחסות ליחסי מין מתמקדת במין לצורך רבייה במסגרת הנישואים (Rockman, 1993; Hurvitz-Prinz, 2014), תוך שימת דגש על הימנעות מינית לפני הנישואים.

שתי יוזמות חקיקה ישראליות מגבירות עוד יותר את סגירותה של הקהילה החרדית: (א) צעירים חרדים פטורים מגיוס לצבא, כל זמן שהם נמצאים במסגרות של לימוד דתי (Stadler & Ben-Ari, 2003); (ב) קצבה ממשלתית מוענקת לתלמידי ישיבה כל עוד הם מתמידים בלימודיהם - דבר שמצמצם את התמריץ לרכוש השכלה מקצועית גבוהה ולהצטרף לכוח העבודה (Malach & Cahaner, 2019). מצב זה מוסיף ותורם לניכור הגובר בין הקהילה החרדית לבין שאר חלקי האוכלוסייה בישראל.

היפרדות מהיהדות החרדית: היפרדות מהזרם האורתודוקסי מתרחשת היום במספר קהילות חרדיות בעולם, כולל בארה"ב (Berger, 2014), קנדה (Belfon, 2019) וישראל (Doron, 2013). בישראל, אלפי צעירים עוזבים מדי שנה את הקהילה החרדית (Regev & Gordon, 2020). תופעה זו מכונה לרוב "יציאה בשאלה", וזאת כניגוד ל"חזרה בתשובה" שמתייחסת להצטרפות לעולם החרדי. כאן

נתייחס לתהליך ההיפרדות כ'יציאה לשינוי', שכן נכון יותר לבחון את השפעות ההיפרדות ללא תלות במידת הדתיות לאחר ההיפרדות. לצורך הפשטות, נכנה בהמשך את 'יציאה לשינוי' בשם 'יציאה', ואת העוזבים והעוזבות נכנה בשם 'יוצאים' (ללא אבחנה מגדרית).

במחקר המצטבר שבוחן את הסיבות השונות לעזיבת הקהילה החרדית, נטען כי 'יציאה' היא תופעה מורכבת ורב-פנים. היא יכולה להיתפס כמעשה של כפירה, של הגירה פנימית בתוך המדינה, של שחרור מקבוצה שפועלת בדרכי כפייה, או של חיפוש אחר זהות שונה.

היפרדות ככפירה: נטישת דרך חיים דתית נוקשה, לטובת אלטרנטיבה שהיא לא דתית או פחות דתית, יכולה להתפרש כצורה של כפירה (Frankenthaler, 2015; Davidman & Greil, 2007). היוצאים מצמצמים או ממסגרים מחדש את חשיבותה של הדת כחלק מהזהות העצמית שלהם, דבר שעשוי להיות כרוך באתגרים אינטלקטואליים ובחיפוש רוחני, כמו גם בסבל רגשי ומאבק (Exile et al., 2020).

היפרדות כהגירה: ניתן לחוות את ההיפרדות כהגירה תרבותית. כשם שמרחק גיאוגרפי אינו מצביע בהכרח על פער תרבותי, כך גם קרבה גיאוגרפית אינה מצביעה בהכרח על דמיון תרבותי. באופן זה, התהליך של עזיבת הקהילה החרדית והמעבר לחברה הרחבה יותר, יכול להעניק תחושה הדומה להגירה (Rothbaum, 1988). הפרט חייב לעבור תהליך של התאקלמות לנורמות ולמנהגים חדשים וליצור חברויות חדשות ומעגלי תמיכה חברתית חדשים (Berger, 2015).

שחרור מקבוצות שפועלות בדרכי כפייה: היבטים רבים הקשורים להשתחררות מקבוצות שוליים או מקבוצות דמויות כת (Rousselet et al., 2017), נכונים גם לעזיבה של דתות מובלעת לטובת פתיחות, התנסות ובחירה. הדבר עשוי להיות נכון גם בהקשר של היפרדות מהחברה החרדית, שמתאפיינת באמונות נוקשות, במבנה סמכותני, באפליה מינית ובבידוד מהתרבות הרחבה יותר (Malarde, 2011).

קביעת זהות: היפרדות מהעולם הדתי מתרחשת לרוב במעבר מגיל ההתבגרות לבגרות המוקדמת, מעבר שכרוך ממילא בבחינה ובהגדרה מחדש של הזהות האישית. בהקשר זה, מקובל להתייחס גם לתהליך ההבניה מחדש של הזהות על ידי להט"בים, שמצהירים בגלוי על זהותם וזכויותיהם (Jones, 2019) עם הגיעם לבגרות. ניתן להגדיר היפרדות של צעירים מהעולם הדתי, כ'יציאה מן הארון החרדי' (Anderton et al., 2011), כטקס מעבר שכולל הכרזה על זהות חדשה (Doron, 2013) והשגת תחושה של שליטה בחיים.

כל הפירושים וההסברים הללו מלמדים על כך שהתמריצים והסיבות לעזיבת הקהילה החרדית הם מורכבים ומגוונים, ואכן תהליכי היציאה נחקרו בהרחבה בעבר (Horowitz, 2018). נראה שהמכנה המשותף לכל התהליכים הללו קשור לעוצמת הרצון 'לצאת'. במקרים רבים, רצון זה מונע מהצורך העז לעזוב את המובלעת של הקהילה החרדית (מנגנוני דחיפה-pull), ובמקרים אחרים - מהרצון העז להשתייך לעולם שמחוץ לקהילה (מנגנוני משיכה-push).

הסימן הבולט ביותר לרצונם החזק של 'היוצאים' לעזוב את חברת המקור שלהם, הוא נכונותם לשלם את המחיר הגבוה שכרוך בעזיבה (Malarde, 2011; Trencher, 2016; Behr, 2018; Berger, 2015). אחרי העזיבה, 'יוצאים' נאלצים להתמודד עם ניכור והחרמה מצד חלק מבני משפחתם וחברי קהילתם. נוסף על כך, בהעדר תמיכה אינסטרומנטלית וחברתית, מגלים היוצאים שהם צריכים לראשונה לדאוג לעצמם לכל צורכיהם. מעבר לכך, היוצאים חווים לעיתים קרובות לחץ כלכלי, שמוחרף כתוצאה מהעדר השכלה חילונית פורמאלית, מה שמקשה עליהם למצוא תעסוקה מחוץ לקהילה (Hakak & Rapoport, 2012). קשיים אלו מיתרגמים לעיתים קרובות לכדי פגיעות חברתית, שמשפיעה בסופו של דבר על רווחתם של היוצאים (Velan & Pinchas-Mizrach).

(2019), ועל מערכות היחסים שלהם עם אחרים (Nadan et al., 2021).

פרספקטיבת מהלך החיים: המחקר על הסיבות לעזיבת קהילות דתיות ועל הקושי שנחוה במהלך התהליך, צבר תאוצה בעשורים האחרונים (ראו לעיל). לעומת זאת, חסרים מחקרים הבוחנים את ההשפעות החברתיות, התרבותיות והפסיכולוגיות ארוכות הטווח של 'היציאה'. כלומר, חקר 'היציאה' מפרספקטיבה של מהלך חיים כולל.

פרספקטיבת מהלך החיים בוחנת היסטוריות חיים פרטניות, כדי להבין כיצד אירועי עבר, תנאים חברתיים וכלכליים ומאפיינים פרטניים משפיעים על החלטות ואירועים לאורך זמן. מקורה של גישה זו הוא במחקרים החלוציים של Thomas and Znaniecki על הגירה והסתגלות של איכרים בפולין ובארצות הברית (Thomas & Znaniecki, 1958).

פרספקטיבת מהלך החיים מתבוננת בתהליך שנמשך לאורך החיים, החל מהלידה ועד המוות. גישה זו מבוססת על ההנחה, כי מסלול החיים מושפע מבחירות ואירועים שהתרחשו בשלב מוקדם, וכן שהתרחשויות עתידיות מושפעות מהחלטות מוקדמות (Marshall & Mueller, 2003). פרספקטיבה זו מציבה את ההווה של הפרט בתוך הקשר של זמן. גישת מהלך החיים מניחה כי לפעלתנות (agency) אנושית יש תפקיד מרכזי בעיצוב החיים, וכן שאנשים הם משתתפים פעילים בגיבוש חייהם.

פרספקטיבת מהלך החיים מתייחסת לאירועי חיים כמסלולים, מעברים ונקודות מפנה (Hareven & Masaoka, 1988). מסלולים הם דפוסים ממושכים של שינוי ויציבות; מעברים הם אירועי חיים שכיחים שעשויים לגרום לשינוי בחיים ובמערכות היחסים של הפרט; ונקודות מפנה הן מעברים מרכזיים שגורמים לשינוי חד במהלך החיים של אדם.

פרספקטיבת מהלך החיים משמשת בשנים האחרונות לניתוח תהליכים שונים שעשויים להיות רלוונטיים למעברים סוציו-תרבותיים ולהיפרדות. פרספקטיבה זו כוללת: (א) ניתוח נתיבים לבגרות, המתמקד במאמצי הפעילים של צעירים לעצב את הביוגרפיה שלהם (Shanhan, 2000); (ב) הערכת השפעות ההגירה על מהלך החיים (Edmonston et al., 2013); (ג) בחינת פרספקטיבות מהלך החיים על עיצוב זהות מינית (Jones, 2019); ו-(ד) חקירת מסלולים ומעברים דתיים במהלך החיים (Ingersoll-Dayton et al., 2002).

המחקר הנוכחי: במחקר הנוכחי אנחנו מיישמים את הגישה של פרספקטיבת מהלך החיים, כדי לחקור את ההשפעות הסוציו-תרבותיות של עזיבת הקהילה החרדית על מסלול החיים של העוזבים. אנחנו מתמקדים בסיפורי החיים של ישראלים בסוף שנות ה-30 ובתחילת שנות ה-40 לחייהם, שעזבו את הקהילה החרדית בשנות ה-20 שלהם ("יציאה לשינוי" בישראל מתרחשת בדרך כלל בין גיל 16 ל-26). מסגרת זו מספקת הזדמנות לבחון את השפעת ההיפרדות על מהלך החיים, מתוך פרספקטיבה של 20 שנות הבגרות המוקדמת. זהו שלב בחיים שבו מצפים מאנשים לקבל החלטות מרכזיות לגבי לימודים גבוהים, נישואים, הולדת ילדים וקריירה מקצועית (Colarusso, 1992). מעבר לכך, המסגרת שלנו מספקת גם בסיס גיאוגרפי והיסטורי משותף: כל ההתנסויות שתועדו, מתייחסות לשני העשורים הראשונים של המאה הנוכחית בישראל.

במחקר זה אנו טוענים כי פעולת ההיפרדות מהחברה החרדית היא נקודת מפנה מרכזית בחייהם של העוזבים, ואנו מדגימים כיצד היא משפיעה על תפיסות, עמדות והתנהגויות בשלבי חיים מוקדמים ומאוחרים. בהמשך, אנחנו משתמשים בגישת פרספקטיבת מהלך החיים, כדי לנתח את תוצאות ההיפרדות על שלבי החיים השונים. אנו בוחנים החלטות הקשורות לאינטראקציות גם עם חברת המקור וגם עם החברה הקולטת, ומגדירים מסלולי חיים המתמקדים בהיטמעות בחברה הישראלית, בחיפוש אחר ייחוד ומובחנות וגם אחר הסתגלות דו-תרבותית.

שיטות

מדגם המחקר: שלושת המרוויינים הראשונים גויסו על ידי עמותת "יוצאים לשינוי". לאחר מכן התבסס הגיוס על שיטת "כדור השלג", שבה המרוויינים עצמם מגייסים אנשים נוספים למחקר.

הקריטריונים להיכללות במדגם היו: (א) הזדהות כחרדים לשעבר; (ב) הצהרה שהמעבר לחברה החילונית התרחש בין הגילאים 15-25; ו-ג) השתייכות לקבוצת הגיל שבין 35 ל-45 בזמן הריאיון (פרט למרוויין אחד שהיה בן 47).

ראיינו 16 אנשים, ועצרנו את הגיוס אחרי הריאיון ה-16, כשניתוח התוכן הראשוני הורה על כך שהגענו לנקודה של חזרה על הממצאים.

מדגם המחקר כלל 9 גברים ו-7 נשים. הגיל הממוצע של קבוצת המחקר היה 39.2 ± 3.1 , והגיל המדווח בשלב היציאה היה $18.1 + 2.6$. גיל היציאה נקבע כנקודת הזמן שבה היוצאים מימשו את היציאה שלהם, על ידי הצהרה על אודות זהותם החדשה למשפחתם ולחוג המכרים שלהם. הזמן הממוצע שחלף בין זמן היציאה לזמן הריאיון, היה 21.2 ± 2.9 שנים.

המדגם כלל משתתפים שגדלו במשפחות המייצגות את כל המגזרים המרכזיים בחברה החרדית, כלומר, קהילות חסידיות, ליטאיות וספרדיות. עשרה מבין המשתתפים היו נשואים בזמן הריאיון, ארבעה היו גרושים ושניים היו רווקים. ל-13 מהמשתתפים היו ילדים משלהם.

ריאיונות: הריאיונות נערכו במהלך המחצית הראשונה של שנת 2020, בזמן גל ההתפרצות הראשון של וירוס הקורונה בישראל (לדברי המרוויינים, מצב זה לא השפיע על תפיסותיהם לגבי היציאה או על הפרשנות שלהם להשפעות על מהלך החיים). שני הריאיונות הראשונים נערכו פנים מול פנים, וכל השאר - באמצעות אפליקציית הזום. כל ריאיון נמשך 60-90 דקות, ובשלושה מקרים תואם מפגש נוסף.

הריאיונות נערכו בעברית, תוך שימוש בפורמט מובנה-למחצה. הריאיונות כללו את השלבים הבאים:

המרוויינים קיבלו הסבר על מטרות המחקר, על הפורמט של הריאיון ועל זהותם ושיוכם של החוקרים. בשלב זה הובטחה אנונימיות מלאה, והוצגה האפשרות לעזוב באמצע הריאיון, או לבקש למחוק דברים שנאמרו במהלך הריאיון.

המרוויינים נתבקשו להשיב לשאלה הפתוחה הראשונה: "כיצד משפיעה היציאה על חייך?". כל מה שנאמר, תועד.

בהמשך התבקשו המרוויינים לענות על השאלה הפתוחה השנייה: "כיצד משפיעה היציאה על השלבים השונים במהלך חייך?". כל מה שנאמר, תועד.

המרוויינים נתבקשו לספר באופן ספציפי על השפעות היציאה על שירותם הצבאי, על לימודיהם הגבוהים ועל הקריירה והנישואים שלהם, אם מידע זה לא נמסר כבר בתגובה לשאלות הפתוחות.

ניתוח תוכן: המוטיבים המרכזיים בריאיונות המתומללים זוהו באמצעות ניתוח תוכן, שהסתמך על גישה פנומנולוגית פרשנית (Giorgi, 1997). התמלול של כל ריאיון נסרק לצורך זיהוי היגדים קוהרנטיים, ומכל ריאיון נגזרה רשימה של 30-50 היגדים. כל ההיגדים נסרקו על מנת לבחור את אלו שכוללים הצבעה מפורשת על קשר סיבתי בין היציאה להשפעה נתונה. ההיגדים הוגדרו כמוטיבים בעלי חשיבות אוטוביוגרפית, אם הם זוהו בשלושה תמלולי ריאיונות שונים לכל הפחות.

המוטיבים הנבחרים מוינו תוך התבססות על שני קריטריונים: א) מהות ההשפעה (למשל, שינוי בתפיסות, עיצוב אופי, השפעות על התנהגות), ב) השלב בחיים שבו באה ההשפעה לידי ביטוי (למשל, שנים ראשונות, שנים מאוחרות, נישואים, לימודים, החלטות לגבי נישואים וקריירה). רשימת המוטיבים המאופיינים היוותה בסיס לבניית מפת ההשפעות המתוארת בפרק ה"ממצאים". הציטוטים הרלוונטיים ביותר נבחרו כדי להדגים את הממצאים השונים.

פרשנות ברמה גבוהה יותר בוצעה בשלב הבא, לצורך ניתוח כוללני יותר, שנועד לסווג את ההשפעות השונות כקשורות לאינטראקציות עם חברת המקור או עם חברת היעד. ניתוח זה מתואר בפרק ה"דיון".

יש לציין כי שניים מהמחברים (א"מ ות"ט) גדלו במשפחות דתיות, ובחרו לעזוב את החברה החרדית בערך בגיל 20. א"מ קשור לעמותת "יוצאים לשינוי", ומעורב בסיוע ל"יוצאים". ת"ט החלה לאחרונה בקריירה אקדמית באוניברסיטת חיפה, ומתנסה אישית בהתמודדויות הכרוכות בהסתגלות לחברה הישראלית. החוקר הנוסף, ב"ו, מזדהה בעיקרונותיו ובהתנהלות שלו עם היהדות החילונית, וקשור לארגון ממשלתי למחצה.

כל המחברים התאמצו כמיטב יכולתם לשמור על אובייקטיביות ולהימנע מכל סוג שהוא של נקיטת עמדה והטיה. יחד עם זאת, המחברים הפעילו צורה מסוימת של צנזורה, שכן לא נכללו ציטוטים שהיו עלולים לסכן את המרואיינים (אובדן אנונימיות, חשיפת חוויות פגיעה ומידע אינטימי אחר). המחברים מצהירים כי המידע החסר בממצאים אינו סותר את עיקרי המסקנות.

ממצאים

פרק א': ההשפעה המצטברת של היציאה בשאלה על היוצאים

יציאה בשאלה כאבן דרך

השאלה הפתוחה הראשונה (ראו פרק השיטות) בריאיון התייחסה להשפעת היציאה על חייהם של המשתתפים. ברוב הריאיונות (15 מתוך 16), תוארה היציאה כאירוע משמעותי מאוד: "הגעתי לאן שהגעתי בגלל הרבה דברים, אבל אין לי ספק שהיציאה בשאלה היא אבן דרך, גם במובן משמעות המעבר עצמו וגם במובן הקושי שחוויתי". השפעת היציאה יוחסה להיבטים שונים בחיים של היוצא/יוצאת: "קשה להגדיר מה הכי השפיע על החיים שלי - העבר החרדי, היציאה ועצם המעבר, או החיים בחוץ אחרי היציאה".

השפעת היציאה תוארה כרחבה וכרבבת-פנים: "היציאה די עיצבה את מי שאני. זה מגיע לכל הרבדים, לחוויות חיים שלי, להסתכלות שלי על דברים, לאיך שאני תופסת דברים. מבחינת ההשפעה, יש דברים טובים ויש דברים רעים". אחד המרואיינים אף ניסה להעריך את ההשפעה בצורה כמותית: "בסולם 1-10, העובדה שיצאתי בשאלה לפני 24 שנים, משפיעה עליי ברמת 10. אני עוסק בתכנים אלו כל הזמן".

השפעתה של היציאה תוארה כרצופה וממושכת, וכמשפיעה על אירועי עבר כמו גם על אירועים בהווה: "היציאה הייתה נוכחת בצמתים רבים בחיים שלי", "היציאה משפיעה על כל החיים שלי, היא נוכחת ביום-יום שלי, במי שאני היום. כמעט כל דבר שאני נוגע בו, שייך לשם".

באופן כללי, המרואיינים הביעו כפילות מעניינת באשר להערכת חוויית היציאה. מחד, היא תוארה כתהליך מרגש ומרומם, ומאידך כמאבק: "זו מלחמה כל הזמן", "זו עבודה קשה", "שילמתי על זה מחירים כבדים... הייתי לבד". מרואיין אחד סיכם את הכפילות הזאת כך: "אני דבר והיפוכו: אני מאוד מאושר ושבע רצון מההחלטה לצאת, אך לא הייתי עושה זאת שוב". כל זה מצביע על כך שההפרדות מהעולם החרדי היא, כצפוי, נקודת מפנה משמעותית, ושניתן להתייחס אליה כנקודת ציון בניתוח מהלך החיים של העוזבים.

לאחר קביעת תפקידה המרכזי של היציאה בחייהם של העוזבים, נתבקשו המרואיינים להרחיב בנושא ולספק מידע מפורט על ההשפעות השונות של היציאה. ניתוח מקיף של תשובות כל המרואיינים מלמד על כך שניתן לסווג את ההשפעות האלו כ: א) השפעות על עיצוב האישיות; ב) השפעות על ההתנהגות; ו-ג) השפעות על פרספקטיבות והשקפות.

השפעות היציאה בשאלה על עיצוב האישיות

המשתתפים תיארו במהלך הריאיונות, שורה של תכונות אופי שמאפיינות לדעתם את היוצאים בשאלה. קיימת סבירות גבוהה לכך שמאפייני אישיות מסוימים אינהרנטיים לאישיותם של העוזבים, והם אלו שמלכתחילה הניעו אותם לבחור בנתיב המאתגר של היציאה בשאלה ולשרוד את התהליך. יחד עם זאת, נראה שחוויות החיים המצטברות של היוצאים תורמות גם הן לעיצוב האישיות שלהם, ומעצימות חלק מהמאפיינים האינהרנטיים הללו. רבים מהמרואיינים נתנו

דוגמאות ספציפיות למעצבים אישיותיים שקשורים ל'יציאה':

כושר עמידה וחוסן: השנים הראשונות שמיד לאחר 'היציאה', מציבות אתגרים כבדי משקל. היוצאים צריכים למצוא מקורות הכנסה, דיור ותעסוקה, ולהיאבק בסכנות, כמו חשיפה לסמים ופגיעה מינית: "השנים הראשונות היו קשות: קשיים חומריים ונפשיים עצומים".

עמידה באתגרים אלו מצריכה כושר עמידה וחוסן: "אני אומר לאשתי, שגם אם ייקחו ממני הכול, יהיה בסדר. אני יודע גם לישון ברחוב. הייתי שם". יתרה מזו, המרואיינים נטו לראות בתקופה זו, כתקופה שתרמה רבות לעיצוב יכולות ההתמודדות שלהם: "המעשה עצמו והקשיים שאתה חווה, תמיד איתך. זה משהו שנותן לך המון כוח פנימי להתגבר על דברים".

הקשר בין חוסן אישי ליציאה הוא קשר מורכב: לא ברור האם היציאה עצמה מביאה לחוסן או שמא החוסן האישי מביא ליציאה: "אין לי ספק שהתהליך כולו תורם לחוסן האישי, אבל בהכרח היה צורך בחוסן נפשי כדי להתחיל בתהליך"; "אלו שיוצאים בשאלה ואין להם חוסן אישי, לא מצליחים לשרוד".

אומץ ופעלתנות: נראה כי אומץ הוא מרכיב מפתח בתהליך 'היציאה'. צריך להיות בעל אומץ על מנת להחליט לעזוב סביבה מוכרת, להיחשף בפני חברים ומשפחה כבעל זהות חדשה ולצאת לדרך חיים חדשה: "קודם כול בן אדם צריך להעז. בכל מקרה, מי שיוצא בשאלה הוא מעז, אחרת הוא לא היה יוצא".

כדי לעמוד במטרות העומדות בפני היוצאים, האומץ צריך לבוא יחד עם אקטיביזם ופעלתנות (agency): "תמיד ניסיתי לקחת יוזמה, להיות פרואקטיבי"; "ראיתי שאני מסוגלת, שאני תחרותית, שאני מצליחה, שאני מגיעה לכל דבר, שאין לי שום תקרה"; "היציאה הפכה אותי לבולדוזר".

נחישות והתמדה: התמדה ודבקות במטרה תוארו על ידי מספר מרואיינים כמוטיב מרכזי בחייהם: "את יכולת הקיום שלי יצרתי בהרבה עבודה קשה, כל החיים"; "אתה מרגיש שיש לך מנוע עם מבער, ואתה צריך להספיק"; "זה בור ללא תחתית. חשבתי שאחרי הבגרויות אתיישב ואנוח. לא ישבתי לנוח עד היום".

יש לציין שבחלק מהמקרים, המוטיבציה להצליח מעוגנת ברצון להוכיח לעצמך ולאחרים שמסע ההיפרדות התובעני לא נעשה לשווא: "יש הצורך להוכיח את עצמך, גם לחברה שיצאת ממנה וגם לחברה שהצטרפת אליה"; "שרפת את כל הגשרים, אתה לא יכול לחזור, ואתה צריך להראות שאתה לא צריך לחזור, שאתה שווה, ואפילו יותר טוב".

קיום עצמי ועצמאות: חייהם של היוצאים, לפחות בשנים הראשונות, עלולים להיות מסע בודד למדי. היוצאים התנתקו מקבוצות התמיכה החברתית הטבעיות שלהם, כמו משפחה וחברים ותיקים, ועדיין לא מצאו רשת חברתית חלופית.

מצב זה מכריח את היוצאים לקחת אחריות על חייהם: "גיליתי שאם אין לי, מי לי. אני חייבת לעמוד על הרגליים"; "אני גידלתי את עצמי לבד". זה עלול להיות כרוך בקושי משמעותי, אבל זה גם מלווה בתחושה של הגשמה עצמית וסיפוק: "גיליתי את היכולות שלי, למדתי להעריך את העצמאות שלי"; "למדתי להרגיש עצמאי במאה אחוז, שאני יכול לקבל את ההחלטות שלי".

החוויות הראשונות הללו עשויות להשפיע על העמדות ועל ההתנהגויות בהמשך החיים; הן מאפשרות ליוצאים להפוך לאנשים עצמאיים יותר: "היציאה נותנת לך את היכולת להרגיש שאתה יכול להגיע לבד". עם זאת, לחוויות הללו עלולות להיות גם השפעות שליליות שגורמות לאנשים לאמץ התנהלות של 'זאב בודד': "אני חייזר, אני ממשיך לשאת את תחושת הדחוי"; "אני

מאוד אינדיבידואליסטית, אוהבת להיות לבד ולא צריכה חברים”.

לסיכום, חוסן, אומץ, פעלתנות, הסתמכות עצמית וכן גם נחישות, תוארו כמאפיינים נפוצים בקרב 'היוצאים'. כל אלו יכלו לשמש כגורמים מסייעים ליציאה, הן בתחילת תהליך ההיפרדות והן בשעת ההתמודדות עם הקשיים הכרוכים בתהליך זה.

יש לציין כי כל מאפייני האישיות הללו עשויים להיות אינסטרומנטליים מאוד בבניית זהות אינדיבידואליסטית, ייחודית, עם זאת ניתן לרתום את אותם מאפייני אישיות גם למאמץ של היטמעות והשתלבות בחברה הכללית.

ההשפעות של ההיפרדות על פרספקטיבות ונקודות מבט

תהליך ההיפרדות מהחברה החרדית עשוי להשפיע בצורה ניכרת על דעותיהם של 'היוצאים' ועל התובנות שלהם. שלושה מוטיבים חוזרים זהו בשיח של המרואיינים: א) אימוץ עמדות סובלניות ומכילות יותר כלפי אחרים; ב) אימוץ פרספקטיבה ביקורתית וחקרנית יותר כלפי הסביבה; ו-ג) אימוץ גישה משוחררת וגמישה לדתיות.

סובלנות וקבלה: מספר מרואיינים ציינו כי חוויותיהם בעקבות 'היציאה' גרמו להם להבין טוב יותר מורכבות של מצבים שונים: "כל תמונה שאתה רואה, היא יותר מורכבת ממה שנראה. יש בה הרבה יותר צבעים". דבר זה עזר להם לגבש זהות אינדיבידואלית ובלתי תלויה: "היתרון שאני חווה כמי שנולד מחדש בגיל 18, הוא שכל דבר שאני נתקל בו, אני שופט לגופו של עניין, בין אם זה בהקשר תרבותי או פוליטי או ערכי"; "מי שבא כבוגר לעולם החילוני, בוחר למלא את הפריטים בעגלה שלו בבחירה אינדיבידואלית ופרטנית. ההתנאות החרדיות כבר לא תופסות".

שינויים תודעתיים אלו באו יחד עם חשיפה מקרוב לקבוצות שונות בחברה הישראלית: "אני מכירה הרבה חברות, הייתי אצל החרדים, הדתיים הלאומיים, הדת'ל'שים, החילוניים, ונאלצתי להשתלב ביניהם. זה נותן לי יתרון. אני יכולה היום להתמודד בקלות עם מגוון אוכלוסיות". מצב זה גורם לחלק מ'היוצאים' להבין טוב יותר את הפערים בין החברה החרדית לחברה החילונית: "אני רואה את שני הצדדים. אני רואה את ההורים שלי, האחים, כל אחד עם הדעות שלו. אני יכול לראות ולא בהכרח להסכים. יש מעט כמונו שהם חילונים, ועדיין יכולים לראות את הצד של החרדים". הפרספקטיבה הזאת מאפשרת ליוצאים, לפחות באופן פוטנציאלי, להיות אינסטרומנטליים בגישור על הפער הקיים בין העולם החילוני והדתי: "יש לי יכולת רבה יותר להבין את החברה הישראלית. יש לי את הרצון ליצור חיבורים בין אוכלוסיות, יש לי את ההבנה שאפשר לעשות את זה עם מודעות, עבודה ויתורים ורצון".

מעניין לציין שנקודת המבט הרחבה של היוצאים' חורגת גם אל מעבר להתבוננות על הזירה הישראלית: "נסעתי וראיתי דברים שלא הרבה אנשים בעולם ראו. אני דובר קצת יפנית, קצת סינית, קצת ערבית, קצת ספרדית. פגשתי אנשים מכל העולם, ראיתי איך הם חיים. בראש שלי חשבתי שצריך להציל את כולם".

התמונה המצטיירת היא שהחיים בין שתי תרבויות מחדדים אצל היוצאים' תפיסות רב-תרבותיות, שמקלות עליהם לקבל את האחר ושמסמנות אותם כגורם ליברלי וממתן בחברה הישראלית: "אין לי שנאה לשום דבר. אני סובלני לסוגי דת ואמונה שונים. אני סובלני ללהט"בים. אני מייחס את זה לחרדיות וליציאה ממקום שכולו לא לא לא".

ספקנות וביקורתיות: שישה מהמרואיינים אמרו שספקנות ממלאת תפקיד משמעותי בחייהם,

תוך שהם מאמצים צורת חשיבה שבוחנת דברים ולא מקבלת אותם כמובנים מאליהם: "כל דבר שאומרים לך, גם בפוליטיקה וגם בנושאים יום-יומיים, זה לא תורה מסיני, וגם תורה מסיני היא לא תורה מסיני"; "כל דבר אני חוקרת ושואלת. זה משהו שהוביל אותי למקומות מאוד טובים בחיים".

ניתן לקשר את החשיבה הביקורתית לחינוך בישיבה החרדית ולמסורת הלימוד התלמודי שמבוססת על חקירה ובדיקה: "אנשים בחוץ לא מעריכים את המקום שיש לספק בחברה החרדית עצמה. לימודי הגמרא הם בהגדרה הטלת ספק אחת גדולה"; "ילד בן 10 או 12 שלומד גמרא, לומד על ויכוחים בין חז"ל, ומתבקש להמשיך להתווכח איתם. מעודדים אותו להתווכח ולא להסכים". למרות הציפייה כי גישה זו תשפיע רק על תלמידים גברים, נראה כי היא חודרת גם לחייהן של הנשים: "אני נוטה להטיל ספק ולחקור. זה משהו שלמדתי מהגברים במשפחתי בשיחות סביב שולחן השבת".

נראה כי ביקורת ספקנית קשורה לאופן חינוכם של היוצאים, אבל ייתכן שהיא גם חלק אינהרנטי מתהליך היציאה עצמו, משום שהפרדות היא ביסודה פעולה של הטלת ספק והתלבטות. ביקורת ספקנית יכולה להיות המניע להפרדות מהעולם, אבל בו בזמן, היציאה יכולה גם לחזק את הנטייה לספקנות: "אני לא יודע אם בגלל הספקנות הזו יצאתי בשאלה, או שבגלל שיצאתי בשאלה אני ספקן".

נטייה לספקנות באה לידי ביטוי ביחסם הביקורתי של היוצאים לחברה החרדית וגם לחברה החילונית שהם אימצו: "היום הציפיות שלי מהחברה החרדית והחברה החילונית מצומצמות באותה מידה. לאלו יש אלוהים שלהם, ולאלו יש אלוהים שלהם וחוקים שלהם, שניהם עדר של צייתנים". כל זה יכול לפגוע בהתאקלמות של היוצאים בחברה הכללית ולהוביל לביטויים של מרדנות והתרסה: "אני לא צייתנית, חוקים לא מעניינים אותי. אני לא רואה את הציות לחוק כערך עליון".

ברור שלביקורתיות יש גם השלכות חיוביות. אי-קבלה של נורמות קיימות יכולה לחזק יצירתיות ולהוביל לפתרונות חדשניים: "בעולם הפתוח, הליברלי, כמעט כל האפשרויות פתוחות. כל דבר שאתה יוצר, הוא חסר גבולות. אתה ממציא את החוקים". כל זה מצביע על איזון עדין בין ההשפעות המועילות לבין ההשפעות המסוכנות בפוטנציה של הספקנות והביקורתיות. מחד, זה יכול להוביל לפלגנות ולניכור, ומאידך - זה יכול להוביל לחדשנות וקדמה.

דתיות סתגלתנית: היפרדות מהקהילה החרדית נתפסת לעיתים קרובות כצורה של כפירה (Frankenthaler, 2015). עדויותיהם של המשתתפים במחקר זה מראות שזה לא בהכרח נכון. כל המרואיינים פרט לשלושה ציינו שהם עדיין תופסים את עצמם כמאמינים: "איבדתי אמון במערכת החרדית, אך לא איבדתי אמון באלוהים. אני עדיין אדם מאמין, לא התנתקתי לגמרי מהדת. התנתקתי מהחברה החרדית".

משתתפים רבים ניתקו בין האמונה באלוהים לבין השמירה על פרקטיקות דתיות מקובלות. מצד אחד, היו כאלו שהדגישו את המאפיינים האמוניים והפחיתו בחשיבות קיום המצוות: "אני מאמין באלוהים, אבל לא מאמין בדת בכלל, ולא עושה שום דבר שקשור בדת. אין לי בעיה לאכול חזיר, זה לא מטריד אותי". ומצד שני, היו כאלו שייחסו חשיבות למסורות ופולחנים כמרכיבים שמחברים אותם הן לעבר שלהם והן ליהדות שלהם: "אני לא יודע אם יש אלוהים, אבל שווה לי לעשות דברים שהעם היהודי עושה. שווה לי ללמוד תורה ולהתחבר לדברים שאני יכול לקחת משם".

מעניין לציין כי האינטראקציה של העוזבים עם הדת נראית כתהליך דינמי. חמישה מהמרואיינים ציינו כי הגילוי מחדש של הדת התרחש בשלבים המאוחרים של מסלול ההיפרדות שלהם: "הרבה

שנים לא שמרתי על כלום, פשוט לא עניין אותי. היום אחרי 20 שנה, עברתי תהליך. יש דברים שאני שומרת ומאוד אוהבת. אנחנו מתענגים על השבת, אני מנתקת את הטלפון, לא מתעסקת בעבודה; "בעשר השנים הראשונות, לא רציתי לשמוע על דת, אבל תפיסת העולם שלי השתנתה. היום אני הרבה יותר מחוברת. בשנים האחרונות אני לומדת תניא וזוהר, לא בהכרח אצל אנשים דתיים"; "היה לי כל מיני שלבים בחיים של פיצול ביחס שלי לדת כבן אדם. היו תקופות שהייתי לא דתי. עכשיו אני סוג של דתי רצף כזה". מצב זה מעיד על כך שהקשר בין העוזבים לדת מושפע מהשנים החולפות, והוא גמיש וניזיל. אחד המרואיינים תיאר זאת באופן קולע: "אדם בן ארבעים שחוזר לדת, עושה זאת כפי שהוא תופס את העניין, ובלי הכבלים שכובלים אותו. עכשיו אתה יכול לקחת את אלוהים לאיזה מקום שנוח לך".

כל זה משקף יחס משוחרר כלפי הדתיות, דבר שמאפיין חלקים ניכרים מהחברה הישראלית ושמגדר לאחרונה כדתיות רצף ושממשמש אנשים שרואים את עצמם חופשיים לבחור מסורות דתיות מסוימות על פני אחרות (ראו פרק הדיון).

לסיכום, מסתמן כי ההיפרדות מהעולם החרדי תורמת להגברת הסובלנות של 'היוצאים' כלפי האחר, תורמת לגיבוש תפיסה ספקנית כלפי מוסכמות מקובלות, ומחזקת את הגמישות המחשבתית בהתייחסות לדת ודתיות. מבחינות אלו, 'היוצאים' מתארים את עצמם כבעלי זהות רב-תרבותית מובחנת, והם משלבים מאפיינים שמיובאים מהחברה החרדית אותה הותירו מאחור, עם אלו שנרכשים במהלך הניסיון שלהם להיות חלק מהחברה הכללית. מעבר לכך, ניתן לראות בהתנהלות הרב-תרבותית הזו ביטויים של רלטיביזם, ספקנות וסובייקטיביות, שקשורים כולם לחשיבה פוסט-מודרנית.

השפעות ההיפרדות על דפוסי התנהגות - קונפורמיות לעומת התבדלות

יש להיפרדות השפעות שונות על התנהגותם של היוצאים. ככלל, ניתן לחלק את ההשפעות הללו לשני דפוסים מרכזיים: (א) התנהגויות שמכוונות לאימוץ סגנון החיים הקונפורמי של האוכלוסייה הכללית (בישראל; ב) התנהגויות שמנציחות את הגישה המרדנית, הלא-קונפורמית, של אנשים הנוטים להטיל ספק בסביבתם.

היטמעות וקונפורמיות: את סיפור החיים של שבעה מהמרואיינים ניתן לאפיין כחיפוש מכון אחר קונפורמיות. כל שבעת 'הקונפורמיסטים' התאמצו מאוד להתאקלם בחברה הישראלית הכללית, תוך ניסיון לסגור פערים מבחינת ההשכלה, התעסוקה והמצב הכלכלי שלהם.

בחירת הנתביב הזה נובעת לרוב מהחלטה מודעת: "אמרתי לעצמי: אני אהיה ישראלי רגיל, אני אלך לצבא רגיל, אלך לאוניברסיטה. אני אמנם 'יוצא', אבל אני אהיה ב-mainstream, אני לא אהיה ליד". ההחלטה להיטמע דורשת לעיתים תכנון קפדני: "כשסיימתי צבא, הייתה לי תוכנית פעולה לחיים. הייתה לי תוכנית חומש מה אני צריך להספיק כל שנה. כל חודש הייתי מסכם את ההישגים שלי עד עכשיו". במובנים רבים, חייו של 'יוצא' דומים לאלו של מהגר שמגיע מארץ אחרת ושממתייחס את עצמו לחיים בארץ הקולטת: "אני לא חושב שאני שונה ממהגר שהגיע לפה מערבות רוסיה והצליח להתמקם פה ולגדל ילדים, ואומר לעצמו: אני יכול".

מהלכי החיים של שבעת המרואיינים שזוהו כ'קונפורמיסטים', נראים דומים. כולם גברים, וכולם התגייסו לצה"ל, שנחשב לכור היתוך מרכזי עבור החברה הישראלית (ראו דיון). כולם רכשו השכלה גבוהה במכללות ואוניברסיטאות. לכל שבעת 'הקונפורמיסטים' יש קריירה מכובדת וביטחון כלכלי. הם בעלי משפחות, והם גרים בקהילות שמזוהות עם קבוצת האוכלוסייה החילונית

במעמד בינוני-גבוה. הם נישאו בערך בגיל 30 (גיל הנישואים הממוצע עבור גברים יהודים בישראל הוא 27.7; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתונים עבור 2018). רובם של 'הקונפורמיסטים' נישאו לנשים חילוניות (פרט לאחד), והולידו 2-4 ילדים (מספר הילדים הממוצע למשפחה בישראל הוא 3.1; OECD, נתונים עבור 2019).

נראה כי מהלך החיים הקונפורמי משקף היטב את המאויים של קבוצת אנשים זו, כפי שניסח זאת אחד המרואינים: "היום אני נחשב לאדם הממוצע. אחרי 20 שנה, אני נמצא במקום האידיאלי שרציתי להגיע אליו- המקום הממוצע. יש לי עבודה טובה, לאשתי יש עבודה טובה, יש לנו בית פרטי, שני רכבים בחניה וארבעה ילדים, ויש לי תואר שני ואשתי עורכת דין. הצלחתי, אני בסדר".

חוסר קונפורמיות וחופש: את מהלך החיים של ארבעה מהמרואינים (שלושה גברים ואישה אחת) ניתן לתאר כחיפוש תמידי וכבריחה מתמדת מקונפורמיות. חייהם של המחפשים הם רכבת הרים של ניסויים ובדיקות. הם מחליפים עיסוקים, מקומות מגורים ובני זוג. הסבר אפשרי לכך הוא נטייתם האינהרנטית לבחון, לחקור ולהטיל ספק: "יש חוסר שקט ויש חיפוש מתמיד. אין ספק שברגע שהתחלתי את החיפוש ולא היה תשובות, הסקרנות עלתה יותר ויותר. אתה שואל ושואל, ואתה לא יכול למצוא כלום, רק מידבר". נראה שהנטייה לחיפוש מוטבעת עמוק בתפיסות החיים של היוצאים הבדלנים: "אני צריך כל הזמן ליצור מציאות חדשה. לא יכול להיות משועבד למשהו אחד"; "אני יצור מאוד אינדיבידואליסטי בחיים שלי. יש קהילה, יש חברה, ואני לידה. זה משהו אישי שלי, אני מתבדל".

ניתן להניח שהנטייה המובנית לבדלנות אצל חלק מהיוצאים היוותה דחף ליציאה מתוך הקהילה החרדית: "מה שדחף אותי החוצה, זה הקושי להיות חלק מהעדר. לעולם לא הצליחו לראות את האינדיבידואל שאני", והיא גם זו שמשכה אותם לעבר החברה הכללית: "בעולם הפתוח, הליברלי, יש את כל האפשרויות. אני ממציא את עצמי מחדש".

הגישה הלא-קונפורמיסטית שמאפיינת את היוצאים הבדלנים, יכולה לבוא לידי ביטוי בדרכים שונות במסלול חייהם. אחת המשתתפות בדקה מערכות יחסים לא-הטרסקסואליות. משתתף אחר בדיק דתיות לא-יהודית: "נחשפתי לנצרות, וישו הוא היום דמות המופת בשבילי", בעוד שמשתתפת אחרת בחנה רוחניות אלטרנטיבית: "יש לי היום מורה לרוחניות. אני מאוד מחוברת לאדמה. זה משהו שמחזיק אותי ב'סנטר', זה האדמה". כל ארבעת המרואינים ב'קבוצת המחפשים' החליפו עבודות או תחומי עניין לעיתים קרובות למדי. אחד המרואינים סיפר: "עסקתי בפרויקטים שונים... הייתי עיתונאי פרילנס, צלם... הייתי בשיווק... אני מצייר וכותב, וערכתי כמה כתבי-עת מקוונים... הייתי מעורב בקידום תרבות הלילה של תל אביב, וגם בקידום אנרגיה אלטרנטיבית...".

אנשי הביניים: מהלכי החיים של חלק מהמרואינים נעו בין קונפורמיות לאי-קונפורמיות. אנשי ביניים אלו היו כולם נשים ששילבו בחייהן תקופות ארוכות של חיפוש ותקופות של רגיעה והסתגלות. חלק ממשותתפות אלו התחילו את חייהן כמורדות חופשיות, אבל אז, בגיל 30-35, הן נישאו, ילדו ומצאו איזון בין משפחה לקריירה משמעותית. אחרות ניהלו סגנון חיים יציב מאוד, אך בגיל 35-40 הן החלו לחפש שינוי על ידי נטישת קריירה מבטיחה, חזרה ללימודים או בחינה מחדשת של הקשר עם היהדות. ברור כי שינויים כאלו (לשני הכיוונים) מתרחשים בחיים של אנשים גם בלי קשר להיפרדות מקהילה חרדית, אולם חוויית היציאה יכולה לתת לתופעות אלו ממד נוסף.

פרק ב': השפעת היציאה בשאלה על שלבי החיים השונים

השנים הראשונות - קשיים ואתגרים

אחד הסימנים הבולטים של ההיפרדות מהעולם החרדי הוא המחיר הגבוה מאוד אותו משלמים היוצאים. נראה כי השנים הראשונות אחרי היציאה הן המאתגרות ביותר, והן מתאפיינות בקשיים ניכרים ובמצוקות. מידת הקושי תלויה במידה רבה בנסיבות היציאה. בקבוצת המדגם שלנו, חמישה משתתפים עזבו בגיל צעיר, בהיותם קטינים (בגילאי 16-15) חסרי עוגן. קבוצה נוספת (שבעה משתתפים) יצאו במקביל לגיוס הצבאי, דבר שסייע רבות להתאקלמות שלהם. יציאתן של ארבע משתתפות התרחשה עם סיומם של נישואים כושלים, דבר שהוסיף ממד של מורכבות.

בחנית התהליך מפרספקטיבה של 20 שנה מאפשרת למרואיינים להעריך במבט לאחור את האתגרים המשמעותיים ביותר בשנים הראשונות ולהתייחס אליהם באופן אובייקטיבי יותר. באופן כללי, אפשר להתייחס לקשיים פרקטיים, לפערים ולקשיים נפשיים.

האתגרים הפרקטיים: הקשיים המעשיים העיקריים שבהם נתקלו המרואיינים, כללו מציאת דיור ומקור פרנסה. העוזבים החדשים מצאו את עצמם מלהטטים בין עבודות זמניות שונות: "התפרנסתי מכל מה שבא ליד. הייתי טייח, הייתי צבעי, עבדתי בשוק, עבדתי ביקב - כל מה שפרנס אותי". במקביל לזה, התמודדו היוצאים עם חיפוש פתרונות דיור: "בין היציאה לגיוס הסתובבתי, הייתי בבתים נטושים בליפתא, התגלגלתי לקריית ארבע, ואחר כך לאיזו חווה ביהודה ליד תקוע, הסתובבתי בוואדי קלט". יתרה מזו, תנאי החיים הקשים הביאו לפעמים את היוצאים לעוני ממש: "השנים הראשונות היו מאוד קשות. חוותי רעב, לא היה לי כסף. ניתקו לי את החשמל. חייתי מהאוויר".

מכלול הקשיים החומריים יכול לחשוף את היוצאים לסכנות אמת ולהביאם אל סף הידרדרות: "עד הצבא הייתי בסכנה ממשית ביום-יום שלי. הייתה סכנת הידרדרות. הייתי קרוב מאוד מאוד לנגיעה בסמים. בליפתא ראיתי הרבה מסוממים וזונות, וראיתי איך זה משפיע עליהם". סכנה מיוחדת אורבת לבנות צעירות: "היוצאות הן טרף קל לגברים, ואפשר ליפול לזה. הן לא מבינות והטורפים מחכים בחוץ".

הפערים: המכשולים העיקריים העומדים בפני יוצאים בתחילת דרכם, נובעים מקשת רחבה של פערים מול החברה הכללית בישראל: "פערים בשפה, בתרבות, באופן שבו אתה מבין את העולם, באופן שבו אתה תופס מערכות יחסים. זה משפיע על כל תחומי החיים".

חלק מהפערים מתייחסים לתחום ההשכלה: "העובדה שלא רכשתי את השפה האנגלית, הפריעה לי לאורך כל הדרך". פערים אחרים קשורים לעולם התוכן התרבותי: "הדבר הכי בולט זה תוכניות טלוויזיה שכולם מדברים עליהם ואתה לא יודע במי מדובר". פערים נוספים קשורים לתחום ההתנהלות הבין-אישית: "חברה אמרה לי שבענייני גברים, אני מגיבה כמו ילדה".

נוסף על כל אלה, בולט הפער המנטלי העמוק בין תפיסותיו של אדם שהתבגר בחברה החרדית לבין אדם שחי כל חייו בחברה הישראלית הכללית: "לא ידעתי מה מותר ומה אסור, איך הולכים החוקים. לא ידעתי איך אני נתפסת. לא הייתה לי תפיסת גוף לגבי עצמי. לא הייתה הלימה בין החוץ והפנים"; "החוויה בשנים הראשונות הייתה חוויה של כאוס מאוד גדול. אני מבינה עברית, הבנתי את המילים, וגם הבנתי את הצירוף שלהם למשפט, אבל הרגשתי שאני לא מבינה את השפה".

קשיים נפשיים: הקושי הגדול בהתנהלות היומיומית, יחד עם הפערים הסוציו-תרבותיים העמוקים, מולידים מצוקה נפשית שמעיקה מאוד על חיי היוצאים בשנים שלאחר היציאה. הקושי העיקרי נובע מתחושת הניתוק ואי השייכות: "אני מרגישה חוסר עוגן, אני לא שייכת לשום חברה, אני תלושה, כאילו לבד עם עצמי". שניים מהמרווינים תיארו את עצמם כיצורי כלאיים שהתנתקו מקבוצה אחת, אך לא התחברו לקבוצה האחרת: "אתה צריך להסביר לחילוניים מי אנחנו, והם לא היו מבינים. לחרדים אתה לא מספר שיצאת, כי לא נעים. אתה נשאר יצור כלאיים שלא ברור מי אתה".

חלק מהמרווינים תיארו את הניתוק כמצב ממלכד, מאחר שלא ידעו למי לפנות כדי להשתחרר ממנו: "אין לך עם מי לדבר, אין לך כתובת, אין לך אף אחד שמבין, אין אף בן אדם שיכול לדבר איתך בגובה העיניים, אף אחד לא יודע לענות על השאלות". כל זה הוביל לתקופות ארוכות של בדידות עמוקה: "המחיר הקשה ביותר זו הבדידות לאורך התהליך"; "הייתי מוקפת אנשים, אבל הייתה בדידות פנימית". מרבית המרווינים הצליחו להתגבר על המצוקה הנפשית, אך בכמה מקרים, היו לקשיים הנפשיים השלכות חמורות: "היו לי התקפי חרדה. הייתי רועדת בכל הגוף. הייתה שנה שהייתי מקבלת התקף כל ערב"; "אז קרה המקרה. אומרים שניסיתי להתאבד, מבחינתי זו הייתה קריאה לעזרה".

השנים הראשונות: מנגנוני ההתמודדות

העוזבים השתמשו באמצעים שונים כדי להתמודד עם הקשיים שבהם נתקלו במהלך השנים הראשונות. הם גייסו למטרה זו את הכוחות הטמונים בהם, כמו התמדה, חריצות ותושייה (ראו פרקים קודמים). דוגמה אחת ממחישה זאת היטב: "שנתיים עבדתי בלילות באבטחה במזרח ירושלים, עובד מ-11 בלילה עד 7 בבוקר, הולך הביתה, שותה קפה, הולך ללימודים, ישן בצהריים שעתיים-שלוש, עובד שבתות, חגים".

ארגון ותכנון: חלק מהמרווינים ציינו שאחד ממנגנוני העזר היעילים ביותר עבורם להתמודדות עם קשיים היה דבקות בתכנון וארגון. לדוגמה, אחד המרווינים תיאר התארגנות ממוקדת שהחלה לפני היציאה הפורמלית, והתמקדה בהקמת התשתית הפיזית לימים שלאחר היציאה: "בגיל 17 החלטתי שאני לא ממשיך פה. התארגנתי קודם. שמרתי 1000 שקל בצד. ארגנתי מגורים, שכרתי מקום בירושלים. הוצאתי רישיון לאופנוע, ומיד כשעזבתי, התחלתי לעבוד בסבארו כשליח".

גיבוש פרספקטיבה ותיאום ציפיות: מספר מרווינים סיפרו כי כבר בתחילת הדרך, הם הצליחו לגבש תפיסה ריאלית של תהליך יציאה. תפיסה זו אפשרה להם פרספקטיבה רחבה יותר על הקשיים שהם חווים והתבוננות אופטימית על המשך הדרך.

אחת הסכנות האורבות ליוצאים בתחילת הדרך היא שקיעה ברחמים עצמיים שמעכבת את ההתמודדות עם המצב. מספר מרווינים הדגישו שהם בחרו להימנע מכך: "אני יכול ליילל ולשאול למה נולדתי איפה שנולדתי, ולומר שזה לא צודק. בחרתי בדרך אחרת: להגיד שזה מה שיש, ומזה אני מוציא את המיטב"; "אני לא חשבת שקרה לי דבר קשה. ידעתי שהבאתי את זה על עצמי. לא חשבת שהעולם רע ושאני מסכן".

הבריחה מרחמים עצמיים מסייעת במידה רבה להבין בצורה עמוקה את החשיבות של המטרה ולהגיע להכרה שהדרך להשגת מטרה זו היא ארוכה: "ביציאה בשאלה, עשיתי אקט מכריע של שינוי כדי להיות ישראלי חילוני. ידעתי שיש כמה תחנות ביניים שאצטרך לעבור בדרך לשם זה. הבנתי במה זה כרוך ומה המחיר. בליבי האמנתי בביטחון גדול שאגיע"; "מה שעזר לי בכל השנים

הקשות, זו האמירה הפנימית שאין לי דרך אחרת. היה לי ברור שזה מה שאני הולכת לעשות. לא היה לי ספק בזה.”

ההבנה שהיציאה בשאלה היא פעולה מובהקת של מימוש עצמי, הביאה חלק מהמרוויינים לפרספקטיבה אופטימית שסייעה להם בהתמודדות עם השנים הראשונות: “חלק מהעניין זה להבין שהאושר זה מה שיש לך עכשיו בידיים. בשבילי, אושר גדול זה לדעת שאתה לומד ומתקדם”; “לא היה לי סבל ביציאה, אין לי סיפור טרגי. לא זרקו אותי מהבית, באתי עם חיוך”.

בניית מעגל חברתי: אחת הדרכים להתמודדות עם אובדן העורף החברתי של המשפחה ושל החברים החרדיים, היא בניית עורף חברתי חדש. מתוך הריאיונות עולה שחלק ניכר מהמרוויינים חתרו לכיוון זה בשלבים המוקדמים של היציאה, והצליחו להקיף את עצמם במעגל חברים.

המרוויינים תיארו מגוון של מעגלים חברתיים. בחלק מהמקרים, זו הייתה חברות קצרת מועד, אד-הוק, שלא התבססה בהכרח על 'שותפים טבעיים': “התחברתי לאנשים בתיכון ערב. היינו בקשר תקופה מסוימת. אנשים טובים בסך הכול, אבל קשוחים - מאבטחים בכל מיני מועדונים, לא מאוד משכילים. הכניסו אותי לקבוצה והתייחסו אליי מאד יפה. התחלתי לרכב עם אופנועים בהשפעתם, התחלתי לעשן בהשפעתם. הייתי משיג אלכוהול”; “בהתחלה, התחברתי לכל מיני חברי ירושלמיים לא רחביה, כל מיני אוטוסיידרים, פליטי בתים הרוסים, הומו בארון וכאלה. הם היו משפחה שנייה. יצאנו למועדונים עד הבוקר. היום לא הייתי מתחברת אליהם”.

ברוב המקרים, החברות נוצרה מתוך שותפות לדרך. השירות הצבאי יצר, מטבע הדברים, חברות עמוקה: “בגלל ששירתנו כצוותים קטנים, נוצר חיבור מאוד חזק עם האנשים, שממשיך גם היום: נפגשים, שומרים על קשר”. מקור אחר לרכישת חברים הוא לימודים משותפים: “החוג לתקשורת היה מאוד אינטימי. היינו קבוצה יחסית קטנה, מחזור טוב. התחברתי שם עם האנשים”. רק בחלק המקרים תוארו חברויות שהתבססו על החוויה המשותפת של יציאה בשאלה: “כל החבריה שלנו הם חבריה יוצאים. המעגל התרחב בגלל שחברים הביאו חברים, אבל הבסיס הוא יוצאים בשאלה”. למעשה, הרבה מרוויינים הביעו במפורש רתיעה מההתחברות ליוצאים אחרים.

כמה מרוויינים לא השכילו ליצור קבוצת תמיכה, והצרו על כך: “לא באמת יצרתי חברויות עם קבוצות, הייתה בדידות פנימית, לא מרגישה חלק”. לעומת זאת, אחרים שהצליחו בכך, תיארו את התרומה המשמעותית של הקבוצה לחייהם: “מבחינת חברות, התמזל מזלי. הקמתי קבוצת חברות, בנות, שכל אחת באה מעולם אחר [אני אומרת שמה שחיבר בינינו, שאנחנו נערות שוליים]. אנחנו עושות את החיים שלנו ביחד. הן תמיד בשבילי ואני תמיד בשבילן. זה עשה לי מאוד טוב”.

גיוס עזרה: אחד הכלים המרכזיים להתגברות על הקשיים בשנים הראשונות, היה גיוס עזרה. רבים מהמרוויינים פיתחו כישרון לזהות אנשי חסד [שומרונים טובים] בתוך החברה הכללית ולגייס את עזרתם. אנשי חסד שבהם נעזרו המרוויינים, כללו מורים במכללה, בוסים בעבודה ומפקדים בצבא, כמו גם מכרים מזדמנים. חלק מהמרוויינים תיארו את כישוריהם של היוצאים בזיהוי ואיתור אנשי חסד: “היוצאים בשאלה פוגשים בחייהם הרבה אנשים, ולומדים לזהות את ה'טובים', את אלו שכדאי לגייס”; “החיים כל כך קשוחים, לעיתים אתה מרגיש כמו חתול רחוב. אנחנו לומדים למי שווה להתקרב”.

חלק מהמרוויינים התייחסו אל החסד והטוב שכוון אליהם, כדבר טבעי: “אנשים עזרו לי, כי התעקשתי כל הזמן להאמין בטוב. באתי מכוונת לשם, וזה מה שקיבלתי”; “אני יכול להצביע על זה שתמיד היו אנשים שעזרו. תמיד היו סביבי אנשים טובים, כי ככה אמורים להתנהג”. עם זאת, עולה מתוך דברי חלק מהמרוויינים, שהחיבור עם אותם אנשי חסד לא התרחש באקראי, והסתמך לרוב על פעולה אקטיבית של היוצאים: “בחיים שלי פגשתי הרבה אנשים שהיו השומרוני הטוב

בשבילי. הנסיבות מפגישות אותך עם כל מיני אנשים. אני תמיד נקטתי פעולה אקטיבית כדי להתקרב".

משפחות מאמצות: עזרה משמעותית ביותר בתהליך ההתמודדות באה מצד משפחות מאמצות. שישה מהמשתתפים זכו לעזרה כזו. המשפחות המאמצות הציעו ליוצאים בית זמני, וסיפקו מקום אליו יכלו היוצאים לבוא לסופשבוע מנחם או בזמן חופשה מהצבא: "כל סוף שבוע הייתי הולכת אליהם. היה לי חדר, נתנו לי את האוטו שלהם, קנו לי נעליים, כי ראו שיש לי רק נעליים צבאיות. ממש דאגו לי וסיפחו אותי למשפחה. האנשים האלו היו המושיעים שלי". בחלק מהמקרים, האינטראקציה עם המשפחה המאמצת הייתה מעבר לתמיכה מעשית, והמשפחה שימשה עבור היוצאים שער לעולם החילוני: "המשפחה המאמצת קיבלה אותי, ושם למדתי להיות בן אדם, להיות חילוני. עד אז לא הסתדר לי שאפשר להיות חילוני ולהיות משכיל ולהיות בן אדם טוב".

לסיכום, השנים הראשונות מהוות תקופה מכוננת בחיים של היוצאים. אלו הן השנים הקשות ביותר, אך בו בזמן, הן אלו שמאלצות את היוצאים לבנות את מערכי ההתגוננות שילוו אותם במהלך חייהם בהמשך.

השירות הצבאי

צה"ל נתפס עדיין כצבא העם, למרות שתפיסה זו הולכת ומתערערת בשנים האחרונות. שירות צבאי ממלכתי הוא חובה עבור כל אזרחי ישראל מעל גיל 18 (רוב האזרחים הערבים, למעט הדרוזים, מקבלים פטור). לימודים בישיבה מאפשרים דחייה של הגיוס, כל עוד התלמיד ממשיך בלימודיו. נשים חרדיות אינן מתגייסות כלל. עבור שני המגדרים, שירות צבאי נתפס על ידי החברה החרדית, כסביבה שלילית הנוגדת את דרך החיים החרדית והמסכנת את יראת השמיים.

עם ההפרדות מעולם הישיבות, היוצאים כבר לא פטורים משירות צבאי והם אמורים להתגייס. כל תשעת הגברים שהשתתפו במחקר זה, התגייסו לצה"ל, ושמונה מהם סיימו שירות מלא (אחד שוחרר מוקדם). כל השמונה שירתו ביחידות קרביות. היחידות בהן שירתו הבנים, כללו את: גולני, שריון, גבעתי, נחשון ודוכיפת. מעניין לציין את מספרם הרב יחסית (ארבעה במספר) של המשרתים בגולני. מתוך שבע הנשים, רק שתיים שירתו בצה"ל - אחת כלוחמת ואחת כמדריכת כושר. לגבי רוב האחרות, ההימנעות משירות הייתה קשורה לנישואים מוקדמים או לפטור משירות צבאי מסיבות דת ומצפון שנתקבעו עוד לפני היציאה.

משמעות השירות למתגייסים: השירות הצבאי הוא שירות חובה, אבל בשנים האחרונות, צעירים רבים מוצאים דרך לחמוק ממנו. לעומת זאת, המרוויינים במחקר זה אימצו את השירות הצבאי, ועשו את מרב המאמצים להשתלב בהצלחה בחיי הצבא. רבים מהם הבינו שהשירות יכול להיות עבורם שער אל החברה הכללית: "ציפיתי מהצבא, שיראה לי חילוניות אמיתית מהי, שיכיר לי אנשים, שיעזור לי להכיר את המקום החדש שלי בחיים. מבחינה מסוימת, כל מה שרציתי מהצבא, התגשם".

המרוויינים היו מודעים לתפקידו הייחודי של הצבא בחברה הישראלית כמוסד מאחד הנתון בקונצנזוס, והבינו את ההשפעה הפוטנציאלית של השירות על חייהם: "הצבא נתן לי שייכות: להרגיש שאני שייך למקום בו רציתי להיות כל הזמן. רציתי להיות אזרח ישראלי. רציתי לשרת, וסוף סוף הגעתי לזה"; "הצבא היה משהו חשוב שעשיתי, זה ממש להיות חלק מהחברה. זה חשוב, כי אחר כך כשמדברים עם אנשים בחוץ, שואלים אותך איפה שירתם".

מספר מרוויינים התייחסו להתחברות לאתוס הגבורה הצה"לי, כמרכיב חשוב בתפיסת השירות

הצבאי שלהם. שלושה מתוך המרוויינים ציינו שנכונותם להתגייס ליחידות לוחמות הושפעה מהעובדה שקרובי משפחה שלהם נפלו במהלך השירות: "התגייסתי לגולני, כי היה לי בן דוד שנהרג בגולני". משתתף אחד בחר ליצור חיבור בין אתוס הגבורה הצה"לי לבין האתוס היהודי של קידוש ה': "בילדותי, סיפורי הגבורה שלנו בבית היו על עשרת הרוגי מלכות - סיפורים על מסירות נפש, על כמה חשוב למסור את הנפש בשביל הקדוש ברוך הוא. כשהבנתי שהדוד שלי מסר את הנפש בשירותו הצבאי, הבנתי שאם יש מקום למסור את הנפש, זה בצבא".

השירות הצבאי כמנגנון להשתלבות בחברה הישראלית: בשל המקום המרכזי של צה"ל בהווה הישראלית, מהווה השירות הצבאי את אחד המנגנונים היעילים ביותר ליצירת לכידות לאומית. גם בפרספקטיבה של מספר שנים, רואים המרוויינים בשירות הצבאי נקודת צומת בהשתלבות שלהם בחברה הישראלית הכללית: "אני חושב שזו הפעם הראשונה שבאמת השתלבותי והבנתי שאני חלק מכולם"; "השירות כולו היה משמעותי ומאתגר ותרם לי רבות. הפערים שהיו לי, נעלמו אחרי כמה חודשים. לקח לי זמן להיכנס לזה, אבל, אז קיבלו אותי והיה חיבור מאוד טוב".

לשירות הצבאי יש תפקיד ממשי מאוד בהתאקלמות של העוזבים. המרוויינים דיווחו כי השירות הצבאי נתן להם הזדמנות לפגוש אנשים המייצגים מגוון רחב מהחברה הישראלית. הם פגשו חיילים מרקע ספרדי ואשכנזי, ממשפחות אמידות יותר ופחות, חילונים וגם דתיים שאינם חרדים: "בצבא נחשפתי לעוד קבוצות בחברה הישראלית שלא הכרתי - איך לומר: ממקומות אחרים, מאילת, טבריה, דימונה, עם המוזיקה שהם שומעים שלא שמעתי בחיים לפני זה". המפגשים עם ה'אחר' מאפשרים למעשה את השלמת תהליך היציאה, שכן הם מנגישים ליוצאים את קבוצת ההתייחסות החדשה שלהם: "קודם כול, זה היה לפגוש באמת חילונים, בעצם כל מישהו שהוא לא חרדי. אתה מתחבר לחברה האלה, הולך איתם במסע, רואה שהם חילונים טובים"; "החיל בו שירתתי, גייס אנשים עם יכולות גבוהות. לכולם הייתה תעודת בגרות, כולם דיברו על מה יעשו אחר כך. כולם היו *on the way to something*, זה השפיע עליי מאוד".

השירות הצבאי מאפשר, למעשה, רכישת חברים וביסוס עורף חברתי חדש, שאינו נשען על העבר, וגם לא על שותפות גורל עם יוצאים אחרים. השירות מאפשר למעשה את בנייתם של אותם מעגלים חברתיים של 'חברים מהצבא' שמלכדים ישראלים רבים: "יש לי חברים ממש טובים מהצבא. אנחנו נפגשים כמובן במילואים. אנחנו קבוצה מגובשת של חברים שנשארו בחיים, ורצים קדימה"; "הם חברים לכל החיים. הרצון שלי לאהוב אותם עדיין קיים".

הצבא כבית אלטרנטיבי: מלבד המשמעות הפסיכולוגית והחברתית של השירות הצבאי, יש לזכור שהצבא מספק גם בית ומסגרת ליוצא' הצעיר, שנעקק מסביבתו הטבעית ושמוצא את עצמו נטול עוגן חברתי ומעטפת תומכת. מספר מרוויינים התייחסו לתפקיד של הצבא, כמקום 'ללכת אליו' אחרי היציאה, כמקום שמרכז את חוויית היציאה: "רציתי להתגייס, כי היה לי ברור שאני עוד לא רוצה ללכת לחיים האמיתיים, עוד לא הייתי בשלה"; "הצבא נתן לי בית, מקום לגור בו".

מרכיב נוסף בתפקידו של הצבא כתחליף למשפחה הוא סיפוק מנגנוני תמיכה כלכלית בתחילת הדרך. בעוד שברוב המגזרים בחברה הישראלית הכללית, המשפחה הקרובה מהווה עורף כלכלי למבוגר הצעיר, עזרה כזאת נמנעת מ'היוצאים', והם מוצאים את עצמם חסרי כול. המנגנונים הצה"ליים לתמיכה בחיילים דלי אמצעים יכולים לתת מענה, חלקי לפחות, לבעיה הזאת: "התגייסתי בגיל 18, הוכרתי כחייל בודד, וקיבלתי עזרה. עד אמצע השירות, גרתי אצל משפחה מאמצת, ואז בדירה שהצבא נתן"; "הייתי לוחמת וחיילת בודדה. קיבלתי עד אלפיים שקל לחודש. זה היה המון". נוסף על כך, עצם השירות הצבאי מאפשר מימון לימודים לאחר השירות, בעזרת מלגות ייעודיות לחיילים משוחררים: "יש מלגות ללימודים שלא מקבלים אם לא שירתת בצבא. אני קיבלתי מלגת 'הישג' - מלגה משמעותית לחיילים בודדים"; "בלימודים בטכניון קיבלתי מלגה

טובה מאוד שניתנת לחיילים קרביים ממשפחות מעוטות יכולת. יכולתי ללמוד בלי לעבוד בשנה הראשונה".

השירות הצבאי כחוויה מאתגרת ומחשלת: השירות הצבאי מהווה אתגר לכל צעיר שמתגייס לצה"ל. עבור יוצאים בשאלה, האתגר הוא כפול ומכופל, בגלל פערים חומריים, פיזיים וחברתיים: "ההרגשה הייתה שאני עם נתוני פתיחה גרועים מול האחרים". ולפיכך, עמידה באתגרים אלו מעניקה חוויה מחשלת ומרוממת.

הקושי המיידי היה קשור לפער בכושר הגופני וביכולות הפיזיות: "בשלב ראשון של השירות, היה מסלול ההכשרה מאוד מאתגר מבחינה פיזית. עד גיל 18, לא עסקתי בשום דבר פיזי, לא התאמנתי"; "החלק של הכושר מעולם לא היה חזק אצלי, כי זה לא מטופח בחברה החרדית. נראיתי כמו קציצה, רצתי כמו קציצה. היה קשה, אבל במהלך האימונים זה הסתדר". אל קושי זה הצטרף הקושי הפרקטי שמלווה חיילים בודדים- הצורך לדאוג לבד לכל המעטפת שמקבילה לשירות: "בחופשות כיבסתי את הבגדים שלי בבית החייל ועבדתי כשליח. היה לי מאוד קשה, היו רגעי לחץ, כי בסופו של יום, אין לך לאן ללכת".

הקשיים הפיזיים מלווים בקשיים מנטליים שקשורים לבדידות ולתחושות של חוסר שייכות: "היה קושי מסוים עם זה שהמשפחה לא באה לבקר, לא באה לטקסים, אבל זה משהו שהוא חלק מהחבילה"; "המפגש החברתי לא היה פשוט. לא ידעתי איך להתמודד עם הברוטליות והאלימות. היה לי נורא מוזר, לא ידעתי כלום. לא ידעתי מה זה קללות. הייתי צדיק".

המרואיינים שהתגברו על כל הקשיים הללו והשלימו את תקופת שירותם, הבינו היטב את המשמעות של העמידה באתגר השירות: "הצבא היא גם מסגרת מכילה וגם אינטנסיבית. הצבא נתן לי יכולת התמדה. נשארתי עד הסוף". בחלק מהמקרים, תחושת הסיפוק שבמימוש השירות הייתה מלווה בתחושה של פריצת דרך, שכן שירות צבאי ליוצא העולם החרדי היה נדיר בתקופת השירות של המשתתפים במחקר זה: "הייתי מודע לזה שבעיר... הייתי החייל הראשון. ב-1997 לא היו חרדים שהתגייסו. היה לי ברור שאני דוגמה ושהנוער יסתכל עליי".

נוסף על כל זאת, ניתן לראות את תקופת השירות כחממה שבה מתרגלים 'היוצאים' את פרקטיקות החיים בחברה הכללית ולומדים 'להסתדר'. בסופו של יום, ההתמודדות עם הקשיים במהלך השירות הצבאי נתפסה על ידי המרואיינים שעשו שירות צבאי, כשלב חשוב וחיובי בתהליכי המעבר של היוצאים בשאלה: "הצבא הוא כלי חשוב מאוד ביציאה בשאלה. יוצא שלא עושה צבא, עושה לעצמו נזק".

מסלולי קצונה: רק אחד מבין 11 המרואיינים שהתגייסו, הפך לקצין במהלך שירותו הצבאי. נתון זה די מתמיה, לנוכח המוטיבציה הגבוהה של המתגייסים, לנוכח כישוריהם האישיים הגבוהים, ולנוכח העובדה שחלק גדול מהם בחר במסלולי ניהול ושליטה מובהקים בחיים האזרחיים (ראו בהמשך). במספר מקרים, מסלול הקצונה לא מומש בשל מכשולים שקשורים לרקע החרדי: "ליוצאים בשאלה יש נתוני פתיחה גרועים שפוגעים ביכולת שלהם להגיע לקצונה". אחד המרואיינים סיפר שלא התקבל למסלול, בגלל פערי קב"א שנבעו ישירות מפערי השכלה שקשורים ללימודי ליבה. מרואיין אחר קשר זאת להעדר תמיכה משפחתית: "היה חסר לי הקול המעודד מהבית, אבא שאומר: תראה ילד, אתה מתאים, וזה יקדם אותך".

היו גם חלק מהמרואיינים שבחרו מראש לא להתמודד עם מסלול הקצונה. אחד ההסברים לכך קשור לרצון שלהם לצאת מהר לחיים האזרחיים ולחוות את החיים האמיתיים בעולם החילוני: "רציתי כבר לגמור עם הצבא ולהתחיל את החיים בחוץ". מרואיין אחר חשב שמסלול הקצונה

הצבאי לא מתאים לו: "לא היה לי יצר התקדמות בצבא, כי אני פחות חובב מסגרות בירוקרטיות ונוקשות. לא התחברתי לזה במסגרת הצבאית. אמנם אהבתי את העשייה, אך לא הייתה מחשבה שאני נשאר בצבא והולך להיות קצין".

התייחסות זו נוגעת לאחד הפרדוקסים שקשורים לשירות הצבאי של יוצאים בשאלה. הדבקות הגבוהה של היוצאים בשירות הצבאי איננה מובנת מאליה. אחד המניעים העיקריים ליציאה הוא עזיבה של המסגרות הנוקשות והמגבילות של החברה החרדית. עם זאת, אחד השלבים הראשונים אחרי היציאה הוא התגייסות לצה"ל, שהוא מוסד מובנה והיררכי מאוד, ומטבעו, אחד המוסדות המגבילים ביותר בחברה הישראלית. למעשה, היוצאים מחליפים את הסביבה המגבילה של החברה החרדית בזו של הצבא, ומוותרים על האוטונומיה שהם רכשו באמצעות הפרדות מהחברה הדתית.

לסיכום, עם כל המורכבות שלו, השירות הצבאי מהווה חוויה מכוננת בהשתלבות של יוצאים בשאלה בחברה הישראלית הכללית. השירות הצבאי מאפשר ליוצאים לסגור פערים בין הנורמות של חברת המוצא שלהם לבין אלו של חברת היעד שלהם. מבחינה זו, צה"ל ממלא את תפקידו ההיסטורי ככור היתוך עבור הקבוצות השונות שהגיעו לישראל לאורך השנים.

בשונה מ'היוצאים' הגברים, שעבורם השירות הצבאי הוא תהליך קונפורמיסטי מעיקרו, שתי הנשים שהתגייסו, פעלו במידה מסוימת בניגוד למצופה מהן. שתיהן היו צריכות להיאבק כדי להתגייס, ואחת עשתה מאמץ מיוחד להתקבל ליחידה קרבית. כך, בניגוד לגברים, התגייסותן של שתי המשתתפות ביטאה ייחודיות ולא קונפורמיות.

רכישת השכלה גבוהה

השכלה גבוהה יכולה להוות מנוע אפקטיבי למוביליות חברתית ולהשתלבות בחברה. יוצאים חסרי גב כלכלי וחסרי תמיכה חברתית עדיין יכולים לסמוך על כישוריהם האישיים כדי להתקדם באמצעות הישגים אקדמיים. חלק גדול מהמרוויינים זיהו את הפוטנציאל הזה, ובחרו בלימודים ככלי לאינטגרציה: "השאיפה שלי תמיד הייתה ליישר קו. אמרתי: סבבה, כולם הולכים לאוניברסיטה, גם אני אלך. אני רוצה למצוא את עצמי בשורה הזאת של החברה האקדמאית, שעושה עם עצמה משהו"; "לימודים זו מסגרת חברתית. אתה רוכש כישורים חברתיים דרך התבוננות ואינטראקציה עם החברה, וזה קורה טוב מאוד בצבא, וגם קורה טוב מאד בלימודים, אם כי בצורה שונה".

רוב המשתתפים במחקר (14 מתוך 16) השקיעו אנרגיה וזמן ברכישת השכלה גבוהה. תשעה מבין המרוויינים למדו לתואר ראשון במכללות, כאשר שניים מהם עשו זאת במסלול שאינו מחייב תעודת בגרות. חמישה מהמרוויינים רכשו את התואר הראשון שלהם באחת האוניברסיטאות המוכרות בארץ. שישה משתתפים המשיכו ללימודי תואר שני, ואחד מתוכם אף המשיך לתואר שלישי.

שני מנגנונים מנוגדים השפיעו על מסלולי הלימודים הגבוהים של היוצאים שהשתתפו במחקר זה: מצד אחד, פעלו חסמים מבניים שהפריעו להצלחה בלימודים, ומצד שני, פעלו זרזים תרבותיים ואישיים שעזרו להם לעמוד ביעדי הלימודים.

חסמים מבניים: החסמים העיקריים של יוצאים ברכישת השכלה גבוהה נובעים מכשלים מערכתיים, שמביאים לכך שמכלול לימודי הליבה נמנע ממרבית בוגרי הישיבות (Shenfeld, 2020). בשל כך,

מוצאים את עצמם 'היוצאים' ללא כל ידע באנגלית ובמדעים, ועם כישורים מתמטיים מוגבלים מאוד: "החינוך החרדי מתמקד בכיוון אחד, ומונע ממך כיוונים שונים. הם מונעים ממך את כל הקשת של החוויה הלימודית". מעבר לכך, מערכת החינוך החרדית אינה מקנה לתלמידים תעודת בגרות, שמהווה תנאי מוקדם ללימודים אקדמיים בישראל. לפיכך כצעד ראשון, 'היוצאים' חייבים להשלים את כל הפערים הללו, והם נדרשים להקדיש זמן ומאמץ על מנת להתכונן ללימודים גבוהים. תהליכים אלו כוללים לימודים להשלמת הבגרויות, לימודים לקראת בחינות פסיכומטריות ולימודים במכינות קדם-אקדמיות: "התחלתי ללמוד במכינה האקדמית ב... התחלתי ממש מאפס. למדתי לבגרויות הבעה, ספרות, דקדוק, מתמטיקה אנגלית, הכול"; "אתה מתחיל מההתחלה: מתמטיקה מהבסיס, אנגלית מהבסיס. אתה בעצם עושה את כל הבגרויות מא' עד ת'".

מרווינים רבים תיארו בהרחבה את התהליכים הללו שנכפו עליהם בגיל מתקדם יחסית, בתקופה שבה הם נדרשו להתמודד עם קשיי קיום ועם מכלול בעיות אחרות שמלוות את היציאה בשאלה: "התחלתי ללמוד במכללת... ועשיתי שנתיים וחצי בגרויות - קשה מאוד, באמת ירקותי דם. עברתי לאוניברסיטת אריאל, החלטתי ללמוד תקשורת. לפני זה עשיתי שם מכינה ייעודית. עוד מכינה, כי בגרויות שלי לא היו מספיק טובות. אתה לא יכול לשרוד את חיי היום-יום בעבודה וגם להוציא ציונים טובים". הפועל היוצא מכל זה הוא שתהליך רכישת ההשכלה הגבוהה הופך לארוך במיוחד: "אני למדתי בסביבות 8 שנים: שנתיים וחצי בשביל לסיים את הבגרויות, עוד שנה וחצי, 3 פעמים פסיכומטרי, ועוד 4 שנים עד התואר. סיימתי בגיל 28".

זרזים תרבותיים: מתוך הריאיונות עולה ש'היוצאים' יכולים לרתום את הנורמות ואת הפרקטיקות שנרכשו בזמן ההתבגרות בקהילה החרדית, למשימות של רכישת השכלה במסגרות הכלליות. הזרזים ה'מגזריים' הללו פועלים בכמה מישורים: היחס החיובי ללמדנות שמושרש בתרבות החרדית (בעיקר הליטאית), הפמיליאריות של בוגרי החינוך החרדי עם סביבת הלימודים ככזאת, וכישורי למידה ספציפיים שנרכשו בישיבות.

החברה החרדית, בהיותה חבורת לומדים, מעלה על נס את הלומדים המצטיינים שבקרבה. כמה מהמרווינים בחרו להתפאר בייחוס' הלמדני של משפחותיהם: "אני באה ממשפחה ליטאית, מבית מאוד משכיל, בבית היו המון ספרים. אימא ואבא קראו גם המון ספרות כללית"; "גדלתי בין אנשים מאוד 'מושחזים', בבית מאוד מוכר. סבי היה ראש ישיבת...". בהמשך לכך, הקפידו כמה מהמרווינים לציין שגם בשבילם עצמם הלימודים היו קלים (כלומר, גם אנחנו למדנים): "השלמתי בגרויות במכינה הקדם-אקדמית מכללת... הלימודים היו קלים. גם בישיבה הייתי תלמיד טוב"; "אני מתחיל ללמוד משפטים לתואר שני. בגלל שזה לימודים אקדמיים, הכול זורם". מרווינת אחת ביטאה את הקשר בין תפיסות המשפחה ובין ההצלחה האישית: "בבית שלי מאוד העריכו לימודים, ולי היה קל ללמוד".

מרכיב נוסף שמהווה זרז להצלחה אקדמית, הוא הנוחות הרבה שחשו חלק מהיוצאים בסביבה שמתעסקת בלימוד: "לימודים זה המגרש הביתי של 'היוצאים'. זה יתרון שהם באו איתנו. זה מקום שאתה פחות נאבק בו"; "הרגשתי שהחלפתי את הישיבה באוניברסיטה"; "הגעתי לטכניון, ופגשתי מה שקרוי 'חנונים' ברמות קיצוניות, והם הזכירו לי את המתמידים בישיבה. היו מאוד דומים, חוץ מזה שהם למדו דברים אחרים".

המרווינים הזכירו גם כישורים ספציפיים שנרכשו בישיבה ושעזרו להם במיוחד בהסתגלות לסביבה האקדמית. אלו כללו את "היכולת לשבת ללמוד במשך שעות ארוכות", "יכולת אנליטית לנתח טקסטים ונתונים", "גמישות מילולית", "מיומנויות של הצגת טיעון" ו"הפרקטיקה של הטלת ספק ובדיקה".

יש לציין ששלושה מהמרוויינים בחרו להסתייג מהטענה הרווחת, שלימודי גמרא 'מחדדים את המוח' ומכינים את הלומדים ללימודים כלליים: "אוהבים לדבר על יכולת הלמידה של חרדים, יש מין 'באז' כזה. למדתי בישיבות המוגדרות כטובות, רק חלק קטן מהלמידה שם תרם לי. הלמידה שם לא מועילה".

זרזים אישיים: נוסף על 'ההון התרבותי' שמביאים איתם יוצאי העולם החרדי, הם מצוידים גם ב'הון אישי' שנשען על דרך החיים שבה הם בחרו. כל אותם מאפיינים אישיותיים שהוזכרו למעלה, כמו שאפתנות, דבקות במטרה, תושייה ופעלתנות, מאפשרים ל'יוצאים' לממש את שאיפותיהם האקדמיות ולהצליח בלימודים: "יש דברים שצריך להילחם עליהם, ואין בעיה, אני רץ למלחמה. אז למדתי, זה מתחיל ב-17:00-8:00, 5 ימים בשבוע"; "כשהתחלתי ללמוד, היה לי קשה, אבל זה פשוט בער בי. כסף לא היה לי, ביטחון לא היה לי, אבל משהו דחף אותי"; "כשאני משווה את עצמי לחילוני 'צמר גפן', 'ילד הרצליה' כזה, אני יכול להגיד שיש לי יתרון. מה שעזר לי להתגבר על הקושי בלימודים, זה בעיקר דרייב ואמביציה"; "המשכתי הלאה עד לפוסט דוקטורט. בכל שלב הבנתי שזה לא מספיק, שיש תקרת זכוכית וצריך להמשיך".

בסופו של התהליך, נתפסים הלימודים כחוויה חיובית: "תקופת הלימודים הייתה התקופה היפה בחיי. הרגשתי שאני לומד דברים חדשים, הכרתי אנשים חדשים. הכול עניין אותי, הכול סקרן אותי". ההצלחה בלימודים מביאה לתחושת סיפוק, שתורמת רבות למיצוב האישי של היוצאים: "הרגשתי שאני מצליחה בלימודים. היו לי ציונים מאוד גבוהים. נורא הייתי צריכה את התחושה שאני חכמה, והלימודים נתנו לי את זה".

לסיכום, מכל הדברים הללו עולה שלימודים גבוהים מהווים את המנגנון הנוח ביותר ל'יוצאים' בחתירתם להשלמת תהליך 'היציאה'. הלימודים הגבוהים מאפשרים להם להשתמש ביתרון היחסי שלהם כדי להתאקלם בחברה הכללית, ואף מאפשרים להם בו-זמנית לבצע את קפיצת המדרגה שמשלבת אותם בקבוצות החברתיות הנחשקות יותר.

פיתוח קריירה מקצועית

בעוד ששלושה מבין משתתפי המחקר עדיין נמצאים בתהליך עיצוב הקריירה שלהם, כל השאר פיתחו, במהלך השנים, קריירה משמעותית. אחת עוסקת בתחום החוק הפלילי, אחד באווירונאוטיקה, שניים בפינאנסים, ושלושה ביעוץ וסיוע. מעניין לציין כי שישה מהמרוויינים עוסקים במקצועות הקשורים בדרך זו או אחרת לניהול וארגון - מעמידה בראש ארגונים ציבוריים ופרטיים ועד לעבודה כמנהלי מכירות ומארגני אירועים.

ההבחנה לפיה אנשים בגיל 40 הצליחו לפתח קריירה משמעותית, איננה מפתיעה ולכאורה לא נראית ראויה לציון. עם זאת, בהקשר של היפרדות מהעולם החרדי, ניתן לפרש את פיתוח הקריירה כביטוי נוסף להיטמעות. עבודה ותעסוקה אינן מהוות בהכרח נורמה דומיננטית בחברה החרדית בישראל, ששמה דגש על הלימוד כדרך חיים (במיוחד עבור גברים שמהווים את חבורת הלומדים). היוצאים מבינים, למן ההתחלה, שעליהם לעבוד כדי לשרוד, והם ממשיכים לעבוד כדי להבטיח לעצמם חיים של כבוד.

המניעים: המניעים לבחירת קריירה בקרב היוצאים, לא נראים כיוצאי דופן. מניע מאפיין אצלם הוא חיפוש אחר ביטחון כלכלי: "התחלתי לעבוד במקום הנוכחי בסוף השנה השלישית ללימודים, ואני עובד שם כבר 12 שנה בסך הכול. מסגרת מאוד מסודרת, הביטחון התעשייתי הוא בהחלט שיקול. אני לא בא ממקום של משפחה מבוססת שנותנת גב כלכלי משמעותי". חלק מהמרוויינים

הגיעו להישגים כלכליים משמעותיים, וייחסו חשיבות להצלחה שלהם: "הכסף היה בשבילי חופש, לעבור דירה, לתת לילדים שלי מה שהם רוצים, וגם משרת מידה לא קטנה של רצון לנהנתנות". עבור רבים, העבודה היא בעיקר דרך להגשמה ולסיפוק אישי: "כשהתחלתי לעבוד בתחום שבו אני עובדת ולהצליח בו, הרגשתי בפעם הראשונה שבשביל זה אני פה בעולם הזה, הרגשתי שזה הייעוד שלי. זאת תחושה מאוד חזקה שנתנה לי עוגן".

למניעים אלו ניתן להוסיף מניע ייחודי שקשור ספציפית להפרדות, והוא הרצון של היוצאים להוכיח לחברה החרדית שהם הצליחו בחייהם: "אני צריך להוכיח שעשיתי את זה לכל אותם אנשים מהעבר שהיום לא היית מזהה ברחוב. אבל אני ממשיך לדבר איתם בעיני רוחי ולומר להם: תראו איפה אני היום". במקרים אלו, הצלחה יכולה להיות תגובת-נגד לבני משפחה ומורים שריפו את ידיהם של 'היוצאים' בדרכם החוצה ושהזירו אותם מפני עתיד עגום.

המאפיינים הייחודיים: ההשתלבות בחברה הכללית בעזרת פיתוח קריירה מקצועית מצליחה, לא הייתה כרוכה בהכרח בנטישת האינדיבידואליות או בויתור על החותם הייחודי של 'היציאה'. אחד המרוויינים, מנכ"ל מצליח, אמר שהחלטות הקריירה שלו נבעו מחיפוש אחר עצמאות, אותו חיפוש שאפיין אותו כ'יוצא' בתחילת הדרך: "הקמתי 3 חברות עד היום, דחיתי הצעות למיזמים שאני לא יכול לבנות ולהתוות בעצמי. החלק של ליצור את הדברים בדרך שלי הוא גורם משמעותי בקבלת ההחלטות באיזה כיוון ללכת". מנכ"ל נוסף ציין כי הספקנות שפיתח במהלך לימודי הישיבה ובמהלך תהליך ההפרדות, השפיעה על המחשבה הניהולית שלו: "יש אצלי הטלת ספק קבועה. זה שמישהו אומר משהו, זה לא אומר שזה נכון או לא נכון. אני מנהל הרבה שנים, ואני מקבל פידבק מאנשים שעובדים תחתיי או לצידי, שאומרים לי שאני מסתכל על דברים בצורה אחרת. כל חרדי שהיה עובר את התהליך שלי והיה היום במקום שלי, היה מתנהל ככה". דוגמה מעניינת אחרת לחותם שהשאירה 'היציאה' המרדנית, הובאה על ידי משתתפת שהיא כיום סגורית מבוססת. משתתפת זו תופסת את מטרותיה המקצועיות כמרידה בממסד המשפטי: "הדבר שאני אוהבת בעיסוק המשפטי הוא שאני מגינה על אנשים נגד הממסד, נגד הפרקליטות, נגד מערכת המשפט. מרדנות היא באופי שלי, ובגלל זה יצאתי בשאלה. אני אנטי ממסדית, ויש לי בוז מוחלט למרות".

לסיכום, הדוגמאות הללו מלמדות על כך שעבור רוב המשתתפים, פיתוח קריירה מצליחה הוא היבט נוסף של מאמציהם להשתלב בחברה הכללית, כאשר בו בזמן, הם מנסים לשמור על הייחודיות שלהם כאנשים שעברו תהליכי הפרדות מהחברה החרדית. תפיסות והתנסויות שהצטברו במהלך ההפרדות, משפיעות על החלטות הקריירה שעוזרות להם להגדיר את דמותם המקצועית המובחנת.

זוגיות ונישואים

בזמן הריאיון, עשרה מתוך שישה-עשר המשתתפים היו נשואים, שלושה היו גרושים, ושלושה מעולם לא נישאו. החלטותיהם של רבים מהמשתתפים לגבי נישואים אינן קשורות בהכרח לתהליך היציאה בשאלה, ונראה שהן מתכתבות עם מגמות עכשוויות בחברות מערביות: רוב הגברים והנשים בחברות אלו עדיין תופסים את הנישואים כיעד מועדף, אך בו בזמן, שיעור הגירושין נמצא במגמת עלייה, והרווקות הופכת לנורמטיבית יותר (Smock & Schwartz, 2020).

המכשולים בדרך: מרבית המרוויינים ציינו שהדרך שלהם ליצירת זוגיות משמעותית ונישואים הייתה רצופה במכשולים. המרוויינים תלו זאת בחינוך המיני המוטע לכוון השמרני בחברה החרדית ובהפרדה הבין-מגדרית הנוקשה, שמביאים לתפיסות מקובעות של מיניות וזוגיות: "כל עניין המיניות עובר השחתה במהלך הדרך. אתה לא לומד לקיים אינטימיות, לדבר על זה עם בן האדם שמולך עין בעין".

היוצאים מצאו את עצמם משוללי כלים בסיסיים שנדרשים לבניית קשרים עם המין השני: "יש בעיה ליוצאים בשאלה שעוברים מקיצון לקיצון. הם עוברים מעולם שאסור להתקרב לנשים, אסור לגעת, אסור, אסור, אסור, לעולם שהכול מותר. הם לא מבינים שגם במערכת החילונית יש חוקיות ויש מנגנונים של זוגיות ונאמנות ויש אסור ומותר". בעיקר בלט הדבר אצל המרואיינים הגברים שלא ידעו איך להתייחס לנשים: "לא ידעתי מתי נכון ללחוץ יד, מתי לחבק, מתי לתת נשיקה, מתי זה בסדר ומתי לא". הנשים ציינו שלא ידעו איך להתמודד עם גברים: "לקח לי שנים ללמוד להסתכל לגברים בעיניים, להפסיק להרגיש שהם רק רוצים לפגוע בי".

למרות כל זאת, הצליחו מרבית המרואיינים להתגבר על החסמים הללו ולמצוא את האיזון הנכון: "בשנים הראשונות היה לי יותר קשה, לקח לי זמן. עם הזמן, למדתי יצירת קשר ובניית קשר. התחנתני. לקח לי המון זמן"; "זה קושי שאני זוכר אותו עד היום, למרות שאני כבר נשוי 13 שנה".

הנישואין כמנגנון נורמליזציה: כמה מבין המרואיינים שללו קשר אפשרי בין החלטתם להינשא לבין היותם 'יוצאים': "התחנתני כי זה נראה לי חלק ממכלול החיים: לומדים, עובדים, מקימים משפחה, מולידים ילדים". יחד עם זאת, גם אם 'היציאה' לא הייתה גורם מכריע בהחלטה להינשא, מסתמן שהיא השפיעה על בחירת בני הזוג. נראה שפרקי החיים הלא יציבים והלא מאוזנים לאחר היציאה גורמים ליוצאים לחפש בן זוג שיביא שלוה ויציבות לחייהם. חלק מהמרואיינים תיארו את בני זוגם כאנשים סולידיים, מהימנים ויציבים: "בעלי הוא סטודנט, טהור, לא שותה, לא מעשן, יציב ורגיש, ילד טוב, חנון"; "בעלי הוא קודם כול אב ילדי, והוא הורה נהדר. הוא יציב יציב יציב". נראה שבעקבות בחירות אלו, הגשימו חיי הנישואים את הציפיות שתלו בהם המשתתפים: "הנישואין לימדו אותי לעשות בית לעצמי, לעשות לעצמי טוב ופשוט, לצאת מה'סלט' של חיי"; "הזוגיות בגיל 30 נתנה לי שלמות, שלווה נפש אמיתית".

הנישואים כמנגנון השתלבות בחברה הכללית: שמונה מתוך עשרת המרואיינים הנישואים בחרו בבני זוג חילוניים שמזוהים עם הקבוצות ההגמוניות בישראל. שתיים מהמרואיינות בחרו להדגיש זאת במפורש: "החלום שלי היה להתחתן עם בחור ישראלי טיפוסי (חלמתי על טייס עם עיניים כחולות). התחנתני עם בחור שגדל ביישוב חילוני מבוסס, הישראלי הקלאסי. הוא מלח הארץ, והיה ביחידה מובחרת. בא ממשפחה טובה מאוד, ויש בריכה בחצר והכול נראה מגניב"; "בעלי הוא אדם של מסגרות שנוולד וגדל במרכז. אני רואה את התענוג הזה, שההורים שלו ביחד והסבים שלו ביחד. משהו שלא הכרתי". שאר המשתתפים מסרו תיאורים דומים אך פחות מפורטים להגדרת בני הזוג שלהם.

הקמת משפחה כגשר להורים החרדיים: הנישואים יכולים להיתפס במידה רבה כמנגנון להשלמת תהליך היציאה לדרך החדשה. יחד עם זאת, בכמה מקרים שימשו הנישואים גם כזרז לתיקון היחסים בין 'היוצאים' להוריהם ולמשפחותיהם החרדיות: "הקשר עם ההורים והמשפחה התחבר בצורה הכי טובה לשלב שבו התחנתני, כשלא חייתי יותר בחטא"; "הקשר הטוב שלי עם המשפחה, זה בגלל זה שיכאילוי הצלחתי. אומנם אני לא חרדי, אבל יש לי משפחה וארבעה ילדים. זה מאוד חשוב להם - בסוף נמדדים בילדים".

לסיכום, הקמת משפחה יכולה להיות נקודת המפגש בין הנורמות של החברה החרדית לאלו של החברה הישראלית הכללית. היא מאפשרת השלמה ופיוס, וגם מהווה אישור להשתייכות לשתי החברות, הן הכללית והן החרדית.

גידול ילדים

שלושה עשר ממשותפי מחקר זה הם הורים לילדים, ונושאים באחריות לגידולם ולחינוכם. אחריות זו עוררה אצלם מחשבות על ילדותם בקהילה החרדית, ועל חוויותיהם כמי שדחו את דרך החיים של הוריהם.

מהי הורות טובה: המרואיינים התלבטו לגבי הדרך הנכונה לגדל ילדים, והפגינו שתי עמדות סותרות - שתיהן קשורות לחוויותיהם האישיות. היו הורים שהאמינו בכך שילדות טובה היא ילדות השונה לחלוטין מזו שהייתה להם. מרואיין אחד הדגיש את החשיבות של הענקת תשומת לב מלאה לילדים: "לכל אדם יש הרבה זהויות. אני מנהל, אני שייך לקהילה, יש לי תחביבים. לכל זהות יש חלק מסוים בחיי, אבל אני אבא כמעט מאה אחוז". מאפיין זה מלווה בדגש על הענקת יציבות לילדים: "רציתי לתת לילדים שלי בית יציב, בניגוד לדרך שאני עברתי. אני חיה באותו קיבוץ, באותו בית, אני לא אזוז ממנו עד יום מותי". מרואיינים אחרים הדגישו את החשיבות של הענקת חוויות ילדות חיוביות: "רציתי לעשות להם 'כיף'. אני עושה להם ילדות סופר מגניבה, פתוחה, פעמיים בשבוע לים. הדבר הכי רחוק מהילדות שלי". למותר לציין שהמרואיינים ראו חשיבות רבה בהענקת חינוך מקיף, לא כמו זה שהם קיבלו: "נתתי לילדי את החינוך הטוב ביותר, שלחתי אותם לבתי ספר מצוינים; הם עברו אותי בהרבה".

הגישה השנייה לגידול ילדים היא לנסות לזהות את המעלות של החינוך החרדי ולשלב אותן בחינוך הילדים: "אני רואה בחברה החילונית ילד שצועק לאבא 'לא רוצה', או טורק את הדלת, או דברים כאלה. זה משהו שמקפיץ אותי. אני קצת קשה בדברים מסוימים. מאמין בחינוך קשוח כמו שאני קיבלתי". אחד המרואיינים ביטא את הקונפליקט שבין מתירנות להגבלה באופן הבא: "יש דברים שנראים לי באינסטינקט כמופקרים: ללכת למסיבות, ענייני בנינים ובנות. אני מאוד רוצה שיהיו להם את החיים שלא היו לי, אבל אני באינסטינקט חרדי".

בהקשר של הדרך להורות טובה, התייחסו כמה מהמרואיינים לנושא של משפחה מרובת ילדים. מעניין לציין שכולם ראו בחיוב את האספקט הזה בחיים החרדיים, ונשאו חוויות טובות מחייהם במשפחות גדולות: "נולדתי למשפחה עם הרבה אחים ואחיות, וזה משהו מאוד חיובי, נותן כישורים חברתיים ומלמד עבודת צוות. המשפחה שלי היא משפחה מוצלחת. לא שאני ממליץ על זה לסביבה שלי עכשיו". יחד עם זאת, המרואיינים לא ראו בהולדת הרבה ילדים אופציה בר-חיות, בגלל אילוצים פרקטיים: "כשהתחתנתי, אמרתי לבעלי שאני רוצה שמונה ילדים. הוא אמר: סבבה, מה שתגיד. אני עדיין רוצה שמונה ילדים. לא יודעת מי ילד אותם, מי יגדל אותם, מי יכלכל אותם. בפועל יש לי שלושה ילדים".

התמודדות עם סטייה מהדרך ההורית: חלק מהמשתתפים שאלו את עצמם איך יגיבו אם ילדיהם יחליטו יום אחד למרוד. מעניין שכמה משתתפים קישרו בין ילדים שחוזרים בתשובה לבין ילדים שמאמצים סגנון חיים להט"בי, וניסו לצפות את תגובתם לשני המצבים הללו. היו הורים שחשבו שהם ישלימו עם כל החלטה של ילדיהם: "אם היא תבוא ותגיד שהייעוד שלה זה להיות הארי קרישנה, לא יפריע לי, ולא יהיה קשה לי. יש לה את כל החופש לעשות את מה שהיא רוצה". בעיני הורים אלו, גם חזרה בתשובה נתפסה כהחלטה לגיטימית: "אם הילדה שלי בת ה-16 תחליט שהיא רוצה לחזור בתשובה, לא תהיה לי בעיה". הורים אחרים הביעו סובלנות כלפי הומוסקסואליות, אבל לא כלפי חזרה בתשובה: "הדבר יחיד שמפחיד אותי, זה שהילדים יחזרו בתשובה. אני מעדיפה ילד גיי מדליק שיבוא עם בן זוג".

לסיכום, נראה כי הולדת ילדים משמשת במידה מסוימת כהזדמנות לסגירת מעגל עבור מבוגרים שיצאו בשאלה: "זה מרגיש כמו סגירת מעגל בהרבה מובנים. אני עברתי הרבה דברים בחיים, והגעתי למקום שאני מנחיל את הדרך שבחרתי בה לילדים. אני עובר חוויה מתקנת". מחשבות על

האינטראקציות שלהם עם ילדיהם מאפשרות ל"יוצאים" להעריך מחדש את חוויות החיים שלהם עצמם ואת נקודת המבט שלהם על החיים ולתעל אותן להורות נכונה.

דין

ניתן להגדיר היפרדות מהקהילה החרדית כתהליך של מעבר חוצה-תרבויות בדומה להגירה בין ארצות, אבל גם לתהליכים כמו "יציאה מהארון" אצל להט"בים, או חזרה בתשובה וחבירה לקהילה החרדית. בכל המקרים הללו, אנשים נוטשים את סביבת המוצא שלהם על מנת להצטרף לאחרת. מעברים כאלו מונעים לרוב על ידי "גורמים תלויי-מוצא" שדוחפים אדם לעזוב קהילה, ועל ידי "גורמים תלויי-יעד" שמושכים אדם להצטרף לקהילה החדשה (Lee, 1966).

מניע טיפוסי להיפרדות מהעולם הדתי, קשור לרצון להשתחרר מקהילה שמנסה וגם מצליחה לשלוט כמעט בכל היבטי החיים של חבריה. מניעים נוספים שדוחפים אדם לעזוב את הקהילה הדתית, עשויים לכלול איום פיזי, חרם ואפליה (Engelman et al., 2020a). מניעים תלויי-יעד הגורמים למעבר לחברה הכללית, יכולים לנבוע ממשיכה לחיים סובלניים ושוויוניים יותר מחוץ לקהילה, חיים כאלו שמאפשרים יותר אוטונומיה בקבלת החלטות (Engelman et al., 2020b).

מגוון הסיבות להיפרדות, והמאזן בין המניעים תלויי-המוצא למניעים תלויי-היעד, אמורים להשפיע על האופן שבו עוזבים מעצבים את מסלול החיים שלהם, וספציפית יותר, על הדרך שבה הם מקיימים אינטראקציה עם חברת המוצא החרדית ועם אוכלוסיית היעד הכללית. ניתוח סיפורי החיים השונים עליהם מדווחים המשתתפים במחקר זה, מאפשר לזהות שלושה נרטיבים מרכזיים הקשורים לאינטראקציות הללו:

(א) הזדהות עם הנורמות וההרגלים התרבותיים של החברה הישראלית הכללית, שמובילה להשתלבות ולהיטמעות אפקטיביות.

(ב) ניסיונות לגבש נתיב ייחודי, ששונה גם מהנורמות של החברה החרדית וגם מאלו של החברה הכללית.

(ג) יצירת נתיב דו-תרבותי המשלב בין החברה הדתית והחילונית.

במקרים מסוימים, אחד מהנרטיבים הללו שולט על מהלך החיים של 'היוצאים'. ובמקרים אחרים, השתלבו שניים או שלושה נרטיבים בתוך סיפור חיים אחד.

השתלבות והיטמעות: תהליך ההיפרדות יכול להתפס כסוג של הגירה בתוך המדינה (Engelman, 2020a). עזיבת הקהילה החרדית היא למעשה הגירה סוציו-תרבותית. עם ההיפרדות, הופכים 'היוצאים' לחברים בקבוצת מיעוט חדשה, והם מוצאים את עצמם חיים בעולם שבו שולטת קבוצת הרוב. 'היוצאים' צריכים עכשיו להגדיר את מעמדם אל מול הנורמות והערכים של החברה השולטת. המודל של ברי להתאקלמות מהגרים (Berry, 2007) מגדיר ארבע אסטרטגיות אפשריות להתנהלות של קבוצת המיעוט: (א) היטמעות, שמתייחסת לאימוץ זהותו של הקולט על חשבון הזהות האתנית המקורית; (ב) היפרדות, שמתייחסת להתרחקות מהחברה הקולטת יחד עם שימור אתני; (ג) השתלבות, שמשקפת אימוץ של זהות דו-תרבותית, ו-ד) דחיקה לשוליים, שמתייחסת לדחייה הבו-זמנית של הזהות האתנית והלאומית כאחת.

בהתחשב בעובדה שיציאה בשאלה מונעת בעיקר על ידי הדחף להחליף את החיים בקהילה החרדית בחיים בקהילה הישראלית הרחבה יותר, צפוי כי אסטרטגיית ההיטמעות כפי שהיא מוגדרת על ידי Berry, תהיה אסטרטגיית ההתנהלות המועדפת. אכן, ניסיונות להיטמע בחברה הישראלית באים לידי ביטוי במרכיבי החיים של הרבה ממשתתפי המחקר הנוכחי.

בולט במיוחד השימוש שעשו 'היוצאים' בשירות הצבאי. ככלל, מקובל להאמין שהצבא הוא אחת

הדרכים המרכזיות של מיעוטים ומהגרים להיכנס לחברה חדשה (Sullivan, 2014; Burk, 1995). בחברה הישראלית יש לשירות הצבאי חשיבות רבה בהגדרת הזהות הלאומית (Barak & Sheffer, 2007), ולכן יש ציפייה גבוהה להתגייסות קבוצות מיעוט לצבא. לעולים חדשים מעניק השירות הצבאי הון סמלי ניכר ולגיטימציה תרבותית. השירות אמור לשמש ככלי הסתגלותי יעיל לחברה הישראלית (Lomsky-Feder & Rapoport, 2008). עם זאת, מחקרים על השירות הצבאי של עולים חדשים חושפים תמונה מורכבת יותר. עבור חלקם, כגון העולים מאתיופיה, נתפס השירות הצבאי כהגשמת האתוס הציוני, והוא נחשב כמסלול מרכזי להשתלבות חברתית וכלכלית (Shabtay, 1995). עבור אחרים, כגון העולים מברית המועצות לשעבר, השירות הצבאי פחות אפקטיבי בגישור על הפער שבין התרבות הישראלית לזו של העולים (Shalom & Horenczyk, 2004). עבור 'היוצאים' שהשתתפו במחקר שלנו, השירות הצבאי נתפס כאמצעי עיקרי לחיבור לישראלים אחרים ולזכייה בתחושת שייכות לחברה הישראלית הכללית.

רכישת השכלה גבוהה היא מנגנון התאקלמות נוסף שבו מרבים 'יוצאים' להשתמש, וגם כאן ניכר הדמיון למהגרים. מערכת החינוך נתפסת כאחת הדרכים העיקריות לשילוב מהגרים במדינות קולטות. מקובל לסבור שהשכלה גבוהה אמורה לצמצם אי-שוויון חברתי, להגביר את ה"דמוקרטיזציה" ולסלול את הדרך לכניסה לשוק העבודה (Brinbaumand & Guégnard, 2013; Murdoch et al., 2017). נראה כי 'היוצאים' המשתתפים במחקר זה הבינו זאת באופן אינסטינקטיבי. הם עשו מאמצים נרחבים לרכוש השכלה גבוהה, תוך התגברות על פערים משמעותיים בין הסטנדרטים של החינוך הדתי לאלו של החינוך החילוני. מעבר לכך, ברוב המקרים, המשתתפים הצליחו מאוד בהשגת יעדיהם האקדמיים.

מחקרים בינלאומיים מלמדים על כך שקבוצות מהגרים נבדלות זו מזו בהצלחה האקדמית שלהן (Teney et al., 2013). הישגים אקדמיים מוצלחים פחות יוחסו למעמד סוציו-אקונומי נחות של קבוצות מסוימות, ואילו הישגים אקדמיים טובים של קבוצות אחרות נמצאו קשורים לתמיכה תרבותית מתוך הקבוצה (Thiessen, 2009). ממצא זה מדגיש את התפקיד הפוטנציאלי של "הון תרבותי/מגזרי" בהתאקלמות מוצלחת דרך הישגים אקדמיים (Kao & Thompson, 2003). כך נטען שנורמות וערכים הקשורים להכרה בחשיבות החינוך, הם שעומדים בבסיס הממצא, לפיו בריטים ממוצא פקיסטני נוטים יותר לרכוש השכלה מאשר עמיתיהם הלבנים (Shah et al., 2010). באופן דומה, ניתן להסביר את ההישגים האקדמיים הגבוהים של קנדים ממוצא סיני ודרום אסיאתי (Abada et al., 2015) ושל צאצאי מהגרים טורקים בגרמניה (Salikutluk, 2016).

את ההישגים החינוכיים של 'היוצאים' שהשתתפו במחקר זה, יש לבחון בהקשר של הגורמים המבניים הפוגעים בהישגיהם ברכישת השכלה, וגם בהקשר של ההון התרבותי האינהרנטי שמזרז הצלחה אקדמית. חסמים מבניים נובעים מכך שהקהילה החרדית אוסרת על קיום לימודי ליבה (בעיקר עבור גברים) ואינה מאפשרת לתלמידים ללמוד לבגרות (Shenfeld, 2020). יחד עם חסמים אלו, - מעניק החינוך החרדי זרזים בצורת הון תרבותי שכן השכלה כשלעצמה מוערכת מאוד בחברה החרדית, ולימוד דתי מהווה מרכיב משמעותי בחייהם של בנים וגברים חרדים (Benor, 2004).

יש לציין כי החשיבות הגבוהה שמיוחסת ללימוד בחברה החרדית, פוגשת נורמות דומות בחברה הישראלית הקולטת, שבעיני השכלה גבוהה היא רצויה ומוערכת. למעשה, האוכלוסייה הישראלית בכללה נחשבת משכילה מאוד: ב-2017, ל-50.9% מהישראלים היו תארים אקדמיים, בהשוואה לממוצע ה-OECD שעמד על 36.4% (Education at a glance, OECD indicator, 2018). נראה לפיכך שהיטמעות באמצעות השכלה גבוהה היא אסטרטגיה אפקטיבית עבור 'יוצאים' להשתלבות בחברה הישראלית הכללית.

מרכיב נוסף בחייהם של העוזבים, שאותו ניתן לבחון בהקשר הרחב יותר של היטמעות, קשור לבחירת בני זוג. רוב המשתתפים הנשואים במחקר זה נישאו לאנשים המזוהים כחילוניים, וחלקם דיווחו כי זה היה למעשה צעד מתוכנן שנועד לספק להם ביטחון. עבור מהגרים בכלל, נישואים עם ילידי המקום נתפסים לרוב כצעד בתהליך ההיטמעות (Lichter et al., 2015). נישואים מעורבים כאלו הם סימן לפירוק גדרות בין קבוצות ולקידום השתלבות רבה יותר של מהגרים.

נסיונות לגבש נתיב ייחודי: מחקרם הקלאסי של מרכוס וקיטיאמה (Markus & Kitayama, 1991) הגדיר את הדרך שבה תרבות מעצבת את מושג העצמי. מבנה עצמי בלתי תלוי (independent self-) (construal) מאפיין את הפרט כישות נפרדת ועצמאית. בניגוד לזה, מבנה עצמי בעל תלות הדדית (interdependent self-construal) מדגיש את השייכות לקבוצה ואת הקשרים בתוך הקבוצה.

ניתוח הריאיונות במחקר הנוכחי חשף כמה סמנים אופייניים לעצמיות בלתי תלויה (Vignoles et al., 2020). משתתפים רבים הדגישו את האינדיבידואליזם, את ההסתמכות העצמית ואת תחושת ההכוונה העצמית שלהם, ויש שציינו במפורש כי הם רואים את עצמם כייחודיים ושונים מאחרים.

נראה כי מבנה עצמי בלתי תלוי ממלא תפקיד מרכזי בהחלטתם של 'יוצאים' לעזוב את החברה החרדית, וכי מבחינות רבות הוא זה שמאפשר את התהליך. תחושה של עצמי בלתי תלוי חשובה גם לצורך הישרדות בשנים הראשונות לאחר 'היציאה'. מעבר לכך, המידע שנאסף במחקר זה, מלמד על כך שהחיפוש אחר מובחנות עצמית נוכח גם בשלבי חיים מאוחרים יותר.

את החיפוש אחר ייחודיות בקרב היוצאים ניתן למסגר בהקשר של קביעת הזהות מחדש (Pilarska, 2014). היפרדות מהקהילה החרדית כרוכה בהגדרה מחדש של הזהות (Doron, 2013). סיפורי החיים של המשתתפים במחקרנו מעידים על כך שקביעה מחדש של זהות היא תהליך דינמי. מיד לאחר ההיפרדות, היוצאים נוטים להגדיר את עצמם על דרך השלילה: הם כבר לא חרדים. לאחר שהם מתגברים על השלב הראשון של מאבקים חומריים ורגשיים, הם נוטים יותר להגדיר את זהותם על דרך החיוב. זה יכול לקבל כמה מפנים שונים. ייתכן שהיוצאים בשאלה ינסו להטמיע ולאמץ את זהות הקבוצה ההגמונית בחברה הישראלית, כפי שכבר צוין קודם. לחלופין, ייתכן שהם ינסו לגבש זהות מובחנת ועצמאית. במדגם המוגבל למדי שבמחקר שלנו, יכולנו לזהות שלושה גיוונים בכיוון זה: אימוץ רוחניות מתפלגת, בחירה במרד כמוטיב מרכזי, וחקירה מתמשכת כדרך חיים. את כל שלושת המסלולים הללו ניתן לקשר לחוויית החיים של ההיפרדות. הן את המרידה והן את התעיייה ניתן להגדיר כהמשך של מעשה ה"יציאה" עצמו - מעין אימוץ היציאה "כסגנון חיים", ואילו את החקירה של דתות ופולחנים שונים ניתן להסביר כניסיונות לפיצוי על ההתנתקות מדתיות שתלטנית מאוד.

יצירת זהות דו-תרבותית: מחקרי הגירה מתייחסים בין השאר לתהליכים של יצירת זהות דו-תרבותית, שמשלבת חיבור חיובי הן לקבוצת המוצא והן לקבוצה הקולטת הרחבה יותר (LaFromboise et al., 1993). במקרה של 'יוצאים', פירוש הדבר הוא זיקה חיובית לחברה הישראלית הכללית מבלי לוותר על הרקע הדתי. עבור 'יוצאים', הדבר מחייב תהליך שבו היבטים מסוימים של הדתיות החרדית, שהם בעייתיים עבורם, מעוצבים מחדש ומושהים, תוך קביעה מחדש של היבטים אחרים שנראים להם רצויים ושילובם בחייהם החילוניים (Belfon, 2019).

הרצף החילוני-דתי הישראלי מאפשר הזדהות עם מספר קבוצות מובחנות, נוסף על הקבוצה החרדית. אלו כוללות את "המסורתיות", "הדתיים-לאומיים" והחילוניים (Ben-Rafael, 2008). ניתן לצפות שאנשים שמפנים את גבם למסורת החרדית המגבילה ושואפים להיות חלק מהחברה הישראלית הרחבה יותר, יעדיפו להזדהות עם המגזר החילוני. אך נדמה שהיוצאים, שהשתתפו במחקר זה, אינם נופלים לקטגוריה של הישראלי החילוני הטיפוסי. רבים מהמרוויינים ציינו כי

בערך בגיל 30, הם מצאו את עצמם בוחנים מחדש את הקשר בינם לבין הקהילה הדתית, כמו גם את יחסם לתרבות החילונית של החברה הישראלית הכללית. דבר זה הוביל אותם לחיפוש אחר זהות שהיא במידה רבה דו-תרבותית.

חלק מ'היוצאים' החלו בשלב כלשהו בחייהם לשלב פרקטיקות דתיות מסוימות בחיי היום-יום שלהם, כחיבור נוסטלגי למסורות ילדות או כדרך לקבוע מחדש את הקשר שלהם ליהדות. מעבר לכך, רוב המשתתפים במחקר זה איששו את אמונתם באלוהים, תוך הדגשת הטינה שהם חשים כלפי מוסדות הדת הרשמיים.

צורה זו של דתיות גמישה איננה ייחודית ל'יוצאים'. גמישות כזו זוהתה בקרב קבוצת ה'מסורתיים' (ישראלים שלא מגדירים את עצמם דתיים, אבל מרגישים מחוברים מאוד למסורות היהודיות: Yadgar, 2010), וגם בקרב אנשים שמגדירים את עצמם כ'דתיים לאומיים' לשעבר - דת'שים (Heymann, 2013). הדתיות הגמישה של המסורתיים מוטמעת לעיתים במסורות המשפחה ובדרך החיים של היהודים הספרדים (Yadgar, 2010), ואילו את זו של הדת'שים ניתן להגדיר כשלב במעבר ההדרגתי שלהם מדתיות לחילוניות (Heymann, 2013). לעומת זאת, נראה כי הדתיות החלקית של היוצאים היא מאפיין נרכש, ביטוי לבחירה דו-תרבותית מתוכננת.

כל זה מביא אותנו להציע הגדרה מחודשת ל'יוצאים' הדו-תרבותיים: זו של "חופשיים", כמתואר על ידי ליבמן וידגר (Liebman & Yadgar, 2009). עד סוף שנות הארבעים של המאה העשרים, המונח העברי עבור יהודי לא-דתי היה "חופשי". מונח זה התפתח במהלך המאה התשע-עשרה, עם תחילת תקופת ההשכלה. במקור, פירושו היה חופשי מדת. אבל עבור המתישבים הציונים, הוא ציין את החופש לבחור - לבחור שלא לקיים מצוות, אבל גם את החופש להגיע לבית הכנסת או להדליק נרות בליל שישי. השימוש במונח "חופשי", כמילה נרדפת ליהודי שהוא בעל זיקה ליהדות אבל איננו דתי, נעלם בהדרגה בערך בזמן הקמת המדינה, ואיבד את ערכו החיובי. כשאנו משתמשים במונח "חופשי" עבור 'יוצאים', אנחנו מזהים את הדחייה שהם חשים כלפי הממסד הדתי ההיררכי, את מוכנותם לאמץ פרקטיקות דתיות ספציפיות, להגדיר מחדש את הקשר שלהם עם אלוהים, ובו בזמן ליצור זיקה לחברה הישראלית הלא-דתית. במילים אחרות, בעוד 'יוצאים' לעולם אינם חופשיים מהשפעתה של היציאה על חייהם (כפי שמציעה הבנה פשטנית של המונח "חופשי"), הרי שהם חופשיים לגייס את ההשפעה הזאת על מנת לעצב מחדש ולשאת ולתת על זהותם הדו-תרבותית כיהודים וכישראלים בתוך מאגר אפשרויות שופע יחסית.

לסיכום, התיאורים של משתתפי מחקר זה חושפים נרטיבים הקשורים להיטמעות בחברה הישראלית, לחיפוש אחר מובחנות ולפיתוח תפיסה דו-תרבותית. בסך הכול, הנרטיבים הללו משקפים מסלולי חיים המרוכזים סביב תהליכי קבלת ההחלטות. נקודת המפנה בחייהם של מי שעוזבים את החברה החרדית היא למעשה אקט של בחירה, והמוטיב הזה מופיע שוב ושוב בחייהם.

מגבלות: אי אפשר לשלול את האפשרות שהמחקר שלנו סובל מהטיית השתתפות: ההשתתפות קשורה מטבעה למוכנותם של המרוויינים לשתף את הסיפור שלהם. ייתכן שההשתתפות במחקר הייתה אטרקטיבית יותר עבור אנשים שרואים את מסלול החיים שלהם כמוצלח, ולכן גאים לשתף בסיפור שלהם. מצד שני, אולי היא גם אטרקטיבית עבור אלו שמושפעים לשלילה מההיפרדות ורוצים לעורר תשומת לב לסבלותיהם. ייתכן כי קבוצה מסוימת של עוזבים, אלו שנותרים ניטרליים כלפי ההיפרדות שלהם, אינה מיוצגת כאן.

מסלול מהלך החיים המתואר במחקר זה, מוגבל ל-20 השנים הראשונות אחרי ההיפרדות, בין גיל 20 ל-40. זהו אמנם פרק חיים משמעותי, אבל דרושים מחקרים נוספים על מנת לבחון השפעות ארוכות טווח יותר של היפרדות. מעבר לכך, החוויות של עוקבת 'היוצאים' המתוארת כאן (ילידי

שנות השמונים של המאה הקודמת), עשויות להיות שונות מאלו של עוקבות שחוו את האירועים בזמנים מאוחרים יותר. תופעת "היציאה בשאלה" עוברת שינוי מתמיד. התופעה תופסת תאוצה בישראל, וניתן להניח שפרופיל 'היוצאים' משתנה. כל זה דורש מחקרים נוספים.

מסקנות אופרטיביות

צבא: למרות שתפיסת 'צבא העם' הולכת ומתערערת בשנים האחרונות, הרי שאוכלוסיית היוצאים, גם אם לא כולה, רואה בצה"ל 'כור היתוך' ושער כניסה לחברה הישראלית. מנתוני עמותת 'יוצאים לשינוי' עולה כי כ-50% מהיוצאים בוחרים להתגייס לצה"ל.

כפי שעולה מתוצאות הריאיונות, כל הגברים התגייסו לצבא, ורובם הגדול שירתו ביחידות קרביות-דבר שכנראה מצביע על המוטיבציה הגבוהה של היוצאים. לעומת זאת, את העובדה שרק אחד מתוך אחד-עשר המרוויינים הפך לקצין במהלך השירות הצבאי- ניתן להסביר באמצעות נתוני איכות נמוכים וחוסר היכרות של המערכת הצבאית כדי לאפשר לצאת לקצונה. בשונה מאותם ימים, כיום מנהיג אגף כוח אדם בצה"ל מדיניות שבה יוצאים בשאלה יכולים לצאת לקורסי פיקוד וקצונה על סמך חוות דעת של המפקדים בלבד, ולא על בסיס נתוני האיכות המושפעים מעברם החרדי. נוסף על כך, ייתכן מאוד שהדבר מושפע מהיותו של צה"ל 'שער כניסה' ושלב ראשוני בתהליך היציאה, כאשר במקביל, בחייהם האישיים של היוצאים, מדובר בשנים הישרדותיות, עם הכנסה מצומצמת וללא עורף כלכלי, ולכן הם מעדיפים לסיים את השירות ולצאת לחיים האזרחיים, לעבוד ולהתפרנס.

מתוך שבע הנשים שרואיינו, שתיים בלבד שירתו בצה"ל. לגבי רוב האחרות, ההימנעות משירות הייתה קשורה לנישואים מוקדמים. נשים ונערות הלומדות במוסדות חינוך חרדיים, מקבלות באופן כמעט אוטומטי פטור משירות צבאי, מטעמי דת ומצפון, ואינן מתגייסות כלל. כפי שעולה מתוצאות הריאיונות, הנשים שבחרו לשרת בצה"ל, נדרשו למאבק בירוקרטי לשם כך. כשם שתהליך קבלת הפטור לא השתנה, כך גם מצבן של הנשים והנערות המעוניינות להתגייס לצה"ל, לא השתנה, והן עדיין נדרשות למאבקים כדי להתגייס לצבא. שיעורן מכלל בוגרי החינוך החרדי המשרתים בצבא לא ידוע, אך ארגוני היוצאים מעריכים כי מדובר בכמה עשרות מדי שנה.

חוסר במסגרות הכנה מתאימות- פערי הידע והתרבות העצומים שאיתם מגיעים היוצאים לצה"ל ושקיבלו ביטוי בריאיונות של המשתתפים במחקר שדיווחו על נתוני פתיחה גרועים, על חוסר שייכות ועל דברים נוספים, הנם תוצר של העדר סדנאות הכנה לצה"ל במערכת החינוך החרדית, סדנאות שנהוגות בכיתות י"א-י"ב בבתי הספר הכלליים. חלופות ניתנות רק למבקשים להתגייס במסגרת המסלולים החרדיים, כך שעבור צעירות וצעירים יוצאי המגזר החרדי המבקשים להשתלב בצה"ל, אין הכנה או היערכות בכלל לשלב משמעותי זה, ואקט הגיוס כמעט תמיד נחוה כקפיצת ראש' לבריכה לא מוכרת. למרבה הצער, דבר זה לא השתנה גם בחלוף 20 שנה, שכן הס מלהזכיר גיוס לצבא במערכת החינוך החרדית.

הכרה כחייל בודד- משתתפי המחקר שהוכרו בשירותם הצבאי כחיילים בודדים, ציינו כי הדבר סייע להם בהמשך השירות ובהתמודדות, אך הצורך לדאוג לבד למעטפת הסיוע שמקבילה לשירות, עדיין נותר. מסקר שערכה עמותת 'יוצאים לשינוי' (יוני 2020) בקרב חיילים יוצאים בשאלה, עולה כי תהליך ההכרה בהם כבודדים לוקח יותר מדי זמן - שליש מהמשתתפים בסקר ציינו כי טווח הזמן שארך עד לאישור הכרת המערכת הצבאית בהם כחיילים בודדים, הוא 3-6 חודשים, וכמו כן, רבע מהמשתתפים ציינו כי התהליך ארך יותר מחצי שנה (!). מדיניות הטיפול בחיילים יוצאים בשאלה שמנהיג אגף כוח אדם בצה"ל ושצוינה לעיל, מאפשרת הכרה מותאמת בחיילים וחיילות יוצאי החברה החרדית כחיילים בודדים, אך להערכת ארגוני הסיוע, עדיין קיימים מקרים רבים שבהם ההליך נמשך חודשים ארוכים. לרוב, המאבק הבירוקרטי להכרה כחייל בודד מתרחש בתקופת השירות הראשונה, קרי טירונות או הכשרה לתפקיד צבאי - דבר שיכול להקשות על קליטה טובה במסגרת הצבאית.

חוסר במסגרות הכנה מותאמות- כנסי וסדנאות ההכנה הכלליים לשחרור ולאזרחות העוסקים בעיקרם בזכויות ובסיוע לרכישת השכלה גבוהה ושילוב תעסוקתי, אינם מתאימים לחיילים וחיילות יוצאי המגזר החרדי, בעיקר משום שינקודת הפתיחה של חיילים אלו שונה משמעותית: עליהם להשלים 12 שנ"ל, תעודת בגרות ומיומנויות בסיסיות נוספות הנדרשות לאקדמיה ולשוק התעסוקה. נוסף על כך, מדיניות אכ"א לחיילים מהקבוצה הזאת מבקשת להבטיח שוויון זכויות בין חיילים לחיילות יוצאות החברה החרדית, אולם למעשה, ההשתתפות בשנת המעו"ף- מסלול השלמת פערי השכלה והכנה לאקדמיה ולתעסוקה בצה"ל - מוגבלת לגברים בלבד, כך שחיילות אינן יכולות להשתלב במסלול זה.

השכלה: כאמור, החשיבות הגבוהה שמיוחסת ללימוד בחברה החרדית, פוגשת נורמות דומות בחברה הישראלית הקולטת, ונראה כי היטמעות באמצעות השכלה גבוהה היא אסטרטגיה אפקטיבית עבור 'יוצאים' להשתלבות בחברה הישראלית הכללית, אך גם בתחום זה מחזיקים היוצאים בפערים עצומים.

רוב המשתתפים במחקר (14 מתוך 16) השקיעו אנרגיה וזמן ברכישת השכלה גבוהה. תשעה מבין המרוויינים למדו לתואר ראשון במכללות, כאשר שניים מהם עשו זאת במסלול שאינו מחייב תעודת בגרות. חמישה מהמרוויינים רכשו את התואר הראשון שלהם באחת האוניברסיטאות המוכרות בארץ. שישה משתתפים המשיכו ללימודי תואר שני, ואחד מתוכם אף המשיך לתואר שלישי.

בשנת 2010 התקבלה החלטת ממשלה 2000 לעידוד השילוב של המגזר החרדי בשוק התעסוקה, עקב נתוני שיעור השתתפות נמוך בכוח העבודה ושיעורי עוני גבוהים במגזר. במסגרת החלטתה, קבעה המועצה להשכלה גבוהה, כי עידוד והנגשת האוכלוסייה החרדית לאקדמיה יהיו מטרה מרכזית, והיא "פועלת להרחבת היצע התוכניות והמסגרות המותאמות לצורכיהם הייחודיים". בשנת 2017 הדגישה המל"ג כי תוכנית הסיוע מיועדת לכל בוגרי החינוך החרדי, "גם אם אינם נמנים כיום עם הציבור החרדי", ובכך כללה גם את יוצאי החינוך החרדי שעזבו את אורח החיים החרדי. בהמשך אף הבהירה בפעולותיה שאין מקום לאפליה בשילוב האקדמי בישראל, אך טרם נדרשה לתכנון ופיתוח של מעטפת סיוע ייעודית מלכתחילה עבור האוכלוסייה ולאי הסתפקות בספיח לתוכנית שילוב החרדים בלבד.

המוסדות שפתחו מסלולים ייעודיים, הסתפקו בתכנון ובפתיחת מסלולים המיועדים לחרדים בפועל - לרוב בקמפוסים נפרדים עם שירותי המעטפת כהוראת המל"ג, ובפרסום המידע הרלוונטי תחת הכותרת 'שילוב חרדים'. כך נוצר מצב שבו היוצאות והיוצאים המעוניינים לרכוש השכלה גבוהה, נדרשים, כמו בצבא, לדאוג למעטפת הסיוע בתקופה הזאת.

בהיעדר ביצוע בקרה על פלח סטודנטים זה, אנו יכולים להצביע על נתונים חלקיים בלבד. מנתוני הלמ"ס עולה כי בשנה"ל תש"פ, הגיע מספרם של הסטודנטים לתואר ראשון, בוגרי החינוך החרדי במסלולים הכלליים של מוסדות הלימוד (למעט האו"פ ומכללות אקדמיות לחינוך), לכ-2,000 תלמידים, שהם כ-30% מכלל הסטודנטים בוגרי החינוך החרדי במוסדות המדווחים.

כפי שמפורט בחלק 'חסמים מבניים', מרוויינים רבים תיארו את תהליכי השלמת ההשכלה הבסיסית- 12 שנות לימוד, השלמת בגרויות, פסיכומטרי ומכניות קדם-אקדמיות- שנכפו עליהם בגיל מתקדם יחסית ובתקופה מאתגרת ממילא. תהליכים אלה הופכים את הדרך לרכישת השכלה גבוהה, לארוכה ומתמשכת, עד כדי שמונה שנים שבמהלכן הם נדרשים להתמודדות כלכליות לשם כך, העולות עד כדי כישלון בלימודים ומעבר בין מוסדות לימוד. לאור עברם החרדי וכתלות במגזר ובגיל שבו הם עזבו את המגזר, רבים מהסטודנטים. יות הם בעלי פטור משירות בצה"ל או

שהם בגילאים מבוגרים הפטורים משירות חובה, ולכן הם אינם זכאים לתמיכת משרד הביטחון ליוצאי צבא. המלגה היחידה העומדת לרשותם הינה מלגת הות"ת לסטודנטים במכינות הקדם אקדמיות. היא ניתנת על בסיס מצב סוציו-אקונומי, אך מכסה שכר לימוד בלבד. נדרש לחשוב על הוספת תמיכה או מלגה ייעודית לאוכלוסייה זו בשלב הקדם-אקדמי.

למעט מוסדות לימוד בודדים המאחרים בזמן אמת סטודנטים בוגרי החינוך החרדי שלומדים במסלולים הכלליים, קבוצת סטודנטים זו היא כמעט 'שקופה' לחלוטין בפני מוסדות הלימוד האמונים על הסיוע והתמיכה הכלכליים והאקדמיים. בהעדר איתור בזמן אמת, היקפי קבוצת סטודנטים זו מתבררים למפרע אחת לשנה, כאשר הלמ"ס מפרסם נתוני סטודנטים 'חרדים'. כך נוצר מצב שבו המוסדות אינם יודעים על הסטודנטים, והסטודנטים אינם יודעים על הזכויות המגיעות להם. מצב זה משתקף היטב בשיעור מיצוי הזכויות של סטודנטים וסטודנטיות אלו הלומדים במסלולים הכלליים, שיעור העומד על 13% בלבד, לעומת כמעט 100% במסלולים המיועדים לחרדים (נתוני הלמ"ס לבקשת יוצאים לשינוי, 2021).

שבעה מתוך שבעה-עשר משתתפי המחקר המשיכו לאחר סיום התואר הראשון, לתארים מתקדמים- דבר שמצביע על מוטיבציה ופוטנציאל גבוהים יחסית של קבוצת סטודנטים זו שגדלה ב'חברת הלומדים'. למרות שליוצאי החברה החרדית המשתלבים בתארים מתקדמים כנראה לא נדרשת מעטפת תמיכה וסיוע חברתית ואקדמית, קיים חשש שרבים מהם אינם ממצים את היכולות שלהם בשל קשיים כלכליים. נוסף על כך, קיימים חוסר היכרות והיעדר מידע בנוגע להמשך הלימודים.

תעסוקה: מדברי המרואיינים עולה כי המניע המאפיין את כניסתם לשוק העבודה, הוא חיפוש ביטחון כלכלי. זהו אינו מאפיין יוצא דופן אל מול החברה הכללית, אך עבור קבוצת אוכלוסייה זו, בעיקר בשנות היציאה המוקדמות- ללא השכלה ומיומנויות תעסוקתיות בסיסיות- מדובר בצורך הישרדותי. עד להגיעם של חלק ממשתתפי המחקר לעמדות ניהול וארגון בקריירה המקצועית שלהם, הם ממשיכים לגבש את דמותם המקצועית בעזרת תפיסות והתנסויות הקשורות לתהליך היציאה.

כ-20 שנים חלפו מאז היפרדותם של משתתפי המחקר מהקהילה החרדית, אך לא הרבה השתנה מבחינת השילוב התעסוקתי: בעוד מאמצי המדינה לשילוב חרדים בשוק התעסוקה נמשכים באמצעות 12 מרכזי הכוון ברחבי הארץ ותוכניות מותאמות בעלות של מיליוני שקלים, הרי שעבור יוצאי החברה החרדית, עדיין אין בנמצא אפילו מרכז הכוון אחד או תוכנית תעסוקה ממשלתית אחת לתמיכה, סיוע והכוונה בתהליך הקליטה לעבודה ופיתוח הקריירה. ארגוני הסיוע מציעים קורסים וסדנאות נקודתיים במיומנויות הרלוונטיות, אך נדרשת התערבות ממשלתית רחבה ויסודית לסיוע מערכתי עבור צעירות וצעירים אלה ברחבי הארץ. התועלת שבהפיכתם לאזרחים יצרניים הנה עצומה גם מעבר למהלך חיי היוצא, ונוגעת בתרומה למשק ולכלכלה הישראלים.

רשימת המקורות

- Abada, T., Eric, Y., & Tenkorang, E.Y. (2009). Pursuit of university education among the children of immigrants in Canada: the roles of parental human capital and social capital. *Journal of Youth Studies*, 12, 185-207. [Link](#)
- Anderton, C.L., Pender, D.A., & Asner-Self, K.K. (2011). A review of the religious identity/sexual orientation identity conflict literature: Revisiting Festinger's cognitive dissonance theory. *Journal of LGBT Issues in Counseling*, 259-281. [Link](#)
- Barak, O., & Sheffer G. (2007). The study of civil-military relations in Israel: A new perspective. *Israel Studies*, 12, 1-27. DOI: 10.1353/is.2007.0000.
- Behr, J. (2018). *Coming and going: Movements in-and-out of Orthodox Judaism*. ETD Collection for Pace University. [Link](#)
- Belfon, D. (2019). Leaving Orthodox Judaism. In: D. Enstedt, G. Larsson, & T.T. Mantsinen (Eds.), *Handbook of Leaving Religion* (pp. 142–153). Brill Publishers. [Link](#)
- Benor, S.B. (2004). "Talmid chachams and tseydekases": Language, learnedness, and masculinity among Orthodox Jews. *Jewish Social Studies*, 11, 147-170. [Link](#)
- Ben-Rafael, E. (2008). The faces of religiosity in Israel: Cleavages or continuum? *Israel Studies*, 13, 89-113. [Link](#)
- Ben-Shalom, U. & Horenczyk, G. (2004). Cultural identity and adaptation in an assimilative setting: Immigrant soldiers from the former Soviet Union in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 28, 461-479. [Link](#)
- Berger, R. (2014). Leaving an insular community: The case of ultra orthodox Jews. *Jewish Journal of Sociology*, 56, 75–98. [Link](#)
- Berger, R. (2015). Challenges and coping strategies in leaving an ultra-Orthodox community. *Qualitative Social Work*, 14, 670-686. DOI:org/10.1177/1473325014565147
- Berry, J.W. (2007). Acculturation strategies and adaptation. In J. E. Lansford, K. Deater-Deckard, & M. H. Bornstein (Eds.), *Duke series in child development and public policy. Immigrant families in contemporary society* (pp. 69–82). Guilford Press.
- Brinbaumand, Y., & Guégnard, C. (2013). Choices and enrollments in French secondary and higher education: Repercussions for second-generation immigrants. *Comparative Education Review*, 57, 481-502. [Link](#)
- Burk, J. (1995). Citizenship status and military service: The quest for inclusion by minorities and conscientious objectors. *Armed Forces and Society*, 21, 503-53. [Link](#)
- Colarusso, C.A. (1992). Young adulthood (ages 20–40). In *Child and adult development* (pp. 133-161). Springer link. [Link](#)
- Davidman, L., & Greil, A.L. (2007). Characters in search of a script: The exit narratives of formerly ultra-Orthodox Jews. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 46, 201-216. [Link](#)
- Deshen, S. (2005). The emergence of the Israeli Sephardi ultra-Orthodox movement. *Jewish Social Studies*, 11, 77-101. [Link](#)
- Deutsch, N. (2009). The forbidden fork, the cell phone holocaust, and other Haredi encounters with technology. *Contemporary Jewry*, 29, 3–19. DOI:10.1007/s12397-008-9002-7

- Doron, S. (2013). Changing identities through rituals: Newcomers to and defectors from ultra-Orthodox Judaism. *Journal of Ritual Studies*, 27, 13-32. [Link](#)
- Edmonsto, B. (2013). Lifecourse perspectives on immigration. *Canadian Studies in Population*, 40, 1–8. DOI: 10.25336/P6MK73
- Elder, G.H. (1994). Time, human agency, and social change: Perspectives on the life course. *Social Psychology Quarterly*, 57, 571–590. [Link](#)
- Engelman, J., Milstein, G., Schonfeld, I.S., & Grubbs, J.B. (2020a). Leaving a covenantal religion: Orthodox Jewish disaffiliation from an immigration psychology perspective. *Mental Health, Religion Culture*, 23, 153-172. [Link](#)
- Engelman, J., Grubbs, J.B., Milstein, G., & Schonfeld, I.S. (2020b). Examining exit: The roles of push and pull in leaving religion. PsyArXiv. October 13. [Link](#)
- Exline, J.J., Van Tongeren, D.R., Bradley, D.F., Wilt, J.A., Stauner, N., Pargament, K.I., & DeWall, C.N. (2020). Pulling away from religion: Religious/spiritual struggles and religious disengagement among college students. *Psychology of Religion and Spirituality*. Advance online publication. [Link](#)
- Finkelman, Y. (2002). Haredi isolation in changing environments : A case study in yeshiva immigration. *Modern Judaism*, 22, 61-82.
- Frankenthaler, L. (2015). Dialogical deconversion; undercover infidelity understanding. *J. Religion Society*, 17, 1-17. <http://hdl.handle.net/10504/68489>. [Link](#)
- Giorgi, A. (1997). The theory, practice, and evaluation of the phenomenological method as a qualitative research procedure. *Journal of Phenomenological Psychology*, 28, 235–260. [Link](#)
- Hakak, Y., & Rapoport, T. (2012). Excellence or equality in the name of god? The case of ultra-Orthodox enclave education in Israel. *The Journal of Religion*, 92, 251–276. [Link](#)
- Hareven, T.K., & Masaoka, K. (1988). Turning points and transitions: Perceptions of the life course. *Journal of Family History*, 13, 271-289.
- Heilman, S.C. (2000). *Defenders of the faith: Inside ultra-orthodox Jewry*. University of California Press, Berkely. [Link](#)
- Heymann, F. (2013). With their kippot in their pockets: The move away from religious Zionism in Israel. *Ethnologie française*, 43, 651-659. DOI: 10.3917/ethn.134.0651.
- Horowitz, N. (2018). *Haredi disaffiliation: Risk, potential and social policy*. Out for Change Organization. [Link](#)
- Hurvitz-Prinz, A.R. (2014). *Sex and sexuality in formerly Ultra-Orthodox Jews: defining sexual health*. Smith College: Theses, Dissertations, and Projects scholarworks.smith.ed. [Link](#)
- Ingersoll-Dayton, B., Krause, N., & Morgan, D. (2002). Religious trajectories and transitions over the life course. *International Journal of Aging and Human Development*, 55, 51-70. [Link](#)
- Jones, R.L. (2019). Life course perspectives on (bi) sexuality: Methodological tools to de-privilege current identities. *Sexualities*, 22, 1071–1093. [Link](#)

- Kao G, & Thompson, J.S. (2003). Racial and ethnic stratification in educational achievement and attainment. *Annual. Rev Sociol.*, 29, 417-44. [Link](#)
- LaFromboise, T., Coleman, H.L.K., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 114, 395-412. [Link](#)
- Lee, E.S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3, 47-57. [Link](#)
- Lehmann, D., & Siebzeher, B. (2009). Power, boundaries and institutions: Marriage in ultra-Orthodox Judaism. *European Journal of Sociology*, 50, 273–308. DOI:10.1017/S0003975609990142
- Lichter, D.T., Qian, Z., & Tumin, D. (2015). Whom do immigrants marry? Emerging patterns of intermarriage and integration in the United States. *AAPSS*, 662, 57-78. [Link](#)
- Liebman, C.S., & Yadgar, Y. (2009). Secular-Jewish Identity and the condition of secular Judaism in Israel. In Z. Gitelman (Ed), *Religion or ethnicity? Jewish identities in evolution*. Rutgers University Press. [Link](#)
- Lomsky-Feder, E., & Rapoport, T. (2008). Cultural citizenship and performing homecoming: Russian Jewish immigrants decipher the Zionist national ethos. *Citizenship Studies*, 12, 321-334. [Link](#)
- Malach, G., & Cahaner, L. (2019). *Statistical report on ultra-Orthodox society in Israel*. The Israel Democracy Institute. 2019 Report. [Link](#)
- Malarde, S. (2011). *Quitter les siens? Une analyse des trajectoires de sortie chez les juifs hassidiques*. Thesis or Dissertation University of Montreal. Papyrus: Institutional Repository. Université de Montréal
- Markus, H.R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224–253. [Link](#)
- Marshall, V.M., & Mueller, M.M. (2003). Theoretical roots of life-course theory. In W.R. Heinz & V.W. Marshal (Eds.), *Social dynamics of the life course* (pp. 3-31). Aldine de Gruyter, New York.
- Miller, T. (2016). New religious movements and politics in the twentieth century. in B.A. McGraw (Ed.), *The Wiley Blackwell companion to religion and politics in the U.S.* (pp. 317-326). <https://doi.org/10.1002/9781118528631.ch26>
- Murdoch, J., Guégnard, C., Koomen, M., Imdorf, C., Kamanzi, C., & Meyer, T. (2017). Pathways fostering mobility to higher education for vulnerable immigrants in France, Switzerland and Canada. *European Journal of Higher Education*, 7, 29-42. [Link](#)
- Myers, S.A. (2017). Visualizing the transition out of high-demand religions, University]. *LMU/LLS Theses and Dissertations*. 321. [Link](#)
- Nadan, Y., Katz, C., Zion, T., & Wertheimer, A. (2021). High intensity parental dispute in the Jewish ultra-Orthodox community in Israel: Perspectives of social workers and disaffiliated parents. *Children & Youth Service Reviews*, 120, 105726. DOI: 10.1016/j.childyouth.2020.105726
- Pilarska, A. (2014). Self-construal as a mediator between identity structure and subjective well-being. *Curr Psychol*, 33, 130–154. DOI: 10.1007/s12144-013-9202-5

Portes, A., & Böröcz, J., (1989). Contemporary immigration: Theoretical perspectives on its determinants and modes of incorporation. *International Migration Review*, 23, 606-630. [Link](#)

Regev, E., & Gordon, G. (2020). *Transitions between religious groups among Israeli Jews*. The Israel Democracy Institute. [Link](#)

Rockman, H. (1993). Sex shmex—as long as you love your wife: A review of the laws and guidelines regarding sexual behavior among orthodox Jews. *Sexual & Marital Therapy*, 8, 255-267. [Link](#)

Rousselet, M., Duretete, O., Hardouin, J.B., & Grall-Bronnec, M. (2017). Cult membership: What factors contribute to joining or leaving? *Psychiatry Research*, 257, 27-33. [Link](#)

Salikutluk, Z. (2016). Why do immigrant students aim high? Explaining the aspiration–achievement paradox of immigrants in Germany. *European Sociological Review*, 32, 581–592. DOI: 10.1093/esr/jcw004

Shabtay, M. (1995). The experience of Ethiopian Jewish soldiers in the Israeli army: The process of identity formulation with the military context. *Israel Social Science Research*, 10(2), 69–80. [Link](#)

Shah, B., Dwyer, C., & Modood, T. (2010). Explaining educational achievement and career aspirations among young British Pakistanis: Mobilizing ‘ethnic capital’. *Sociology*, 44, 1109-1127. [Link](#)

Shai, D. (2002). Working women/cloistered men: A family development approach to marriage arrangements among ultra-Orthodox Jews. *Journal of Comparative Family Studies*, 33, 97-115. [Link](#)

Shanahan, M.J. (2003). Pathways to adulthood in changing societies: Variability and mechanisms in life course perspective. *Annual Review of Sociology*, 26, 667-692. DOI: 10.1146/annurev.soc.26.1.667.

Shenfeld, M. (2020). The right to education: Israeli off the derech people and their struggle for a fair chance. In E. Cappell & J. Land (Eds.), *Off the derech: Leaving Orthodox Judaism*. SUNY press.

Smock, P.J., & Schwartz, C.R. (2020). The demography of families: A review of patterns and change. *Journal of Marriage and Family*, 81, 9-34. [Link](#)

Stadler, N. & Ben-Ari, E. (2003). Other-worldly soldiers? Ultra-Orthodox views of military service in contemporary Israel. *Israel Affairs*, 9, 17-48. DOI: 10.1080/13537120412331321513.

Streib, H., & Keller, B. (2004). The variety of deconversion experiences: Contours of a concept in respect to empirical research. *Archive for the Psychology of Religion*, 26, 181-200. DOI: 10.1163/0084672053598030]

Sullivan, M.J. (2014). By right of service: The military as a pathway to earned citizenship. *Politics, Groups, and Identities*, 2, 245-259. [Link](#)

Teney, C., Devleeshouwer, P., & Hanquinet, L. (2013). Educational aspirations among ethnic minority youth in Brussels: Does the perception of ethnic discrimination in the labour market matter? A mixed-method approach. *Ethnicities*, 13, 584-606. [Link](#)

Thiessen, V. (2009). The pursuit of postsecondary education: A comparison of First Nations, African, Asian, and European Canadian youth. *Canadian Rev. Sco.*, 46, 5-37. [Link](#)

Thomas, W.I., & Znaniecki, F.W. (1958). *The Polish peasant in Europe and America*. New York: Dover. (original edn. 1918–1920)

Trencher, M. (2016). *Starting a conversation: A pioneering survey of those who have left the Orthodox community*. Nishna Research. <http://nishmaresearch.com/social-research.html>. Accessed 30/7/2019

Turner, B.S. (2007). The enclave society: Towards a sociology of immobility. *European Journal of Social Theory*, 10, 287–303. [Link](#)

Velan, B., & Pinchas-Mizrachi, R. (2019). Health concerns of young Israelis moving from the ultra-orthodox to the secular community vulnerabilities associated with transition. *Qualitative Research in Health*, 3, 32-39. [Link](#)

Vignoles, V.L. & 72 other authors (2020). Deconstructing “independence vs interdependence”: A multidimensional approach to cultural models of selfhood. *Journal of Experimental Psychology: General*, 145, 966–1000. [Link](#)

Yadgar, Y. (2010). *Secularism and religion in Jewish-Israeli politics: Traditionists and modernity*. CRC Press, Taylor & Francis Group] DOI: 10.4324/9780203847244

תודות

עיקר תודותינו נתונות ל-16 היוצאים הוותיקים שהסכימו להתראיין לצורך מחקר זה. אנו מעריכים כמובן את נכונותם להקדיש לנו מזמנם, אך יותר מכול, את נכונותם ללכת איתנו במסע הזמן, שמטבע הדברים היה כרוך לא פעם במעמסה רגשית לא קלה. לעיתים קרובות עמדנו משתאים מול הפנות העמוקה שהפגינו המתראיינים, ומול יכולתם לנתח בצורה אובייקטיבית את מאורעות חייהם. נוסף על כך, צריך לציין שהמאמר הזה הפיק תועלת רבה מיכולתם המילולית הגבוהה של המרואיינים, כפי שזו באה לביטוי בציטוטים השונים.

אנו מודים ליוסי קלאר ולמשה שנפלד שחלקו איתנו את התובנות שלהם בנושא היציאה בשאלה, ושעזרו לנו בגיבוש התפיסות ששימשו אותנו במחקר.

אנו אסירי תודה לד"ר יואל טוויל ולפרופ' יעקב יאדגר על כך שעזרו לנו בניתוח המשמעויות החברתיות הרחבות יותר של הממצאים שלנו.

לבסוף, אנו רוצים להודות לצוותים השונים בעמותת "יוצאים לשינוי" על העזרה בהשקת המחקר ועל העזרה בעריכת הדו"ח בשלב הסופי. תודה מיוחדת נתונה לשני קפלן על הליווי המסור.